

SZEMERE BERTALAN LEVELEI

SZEMERE MIKLÓSHOZ ÉS GYÖRGYHÖZ.

1837—1856.

BEVEZETÉSSSEL ÉS JEGYZETEKKEK

KÖZLI

DR. PERÉNYI JÓZSEF.

VESZPRÉM, 1908.
NYOMATOTT AZ EGYHÁZMEGYEI KÖNYVNYOMDÁBAN.

BEVEZETÉS.

Szemere Bertalan levelezéséből a múlt század hetvenes éveiben egy kötetrevalót a *Ráth Mór* féle „A magyar nemzet családi könyvtára“ hozott. Ujabban *Kardos Samu* „Régi okiratok és levelek tára“ című Debreczenben megjelenő folyóiratában olvashatunk néhányat. A jelen gyűjteményben Szemere Miklós irodalmi hagyatékából közöljük Szemere Bertalannak Sz. Miklóshoz intézett eddig kiadatlan leveleit.

Azt hiszem fölösleges sokat bizonyítani, hogy e levelek mennyire fontosak úgy irodalomtörténeti szempontból, mint Szemere Bertalan egyéniségének ismeretét illetőleg. Aki valaha olvasta Szemere Bertalannak száműzetése alatt írt naplóját, jól tudja, hogy Szemere Bertalan lelke a végtelenségig érzékeny. A legcsekélyebb közvetlen benyomások annyira hatnak reá, hogy különben keserűsége szörnyen hajlandó kedélye gyakran igaztalan ítéletekre ragadtatja.

Mindazonáltal levelei, éppen úgy mint említett naplója rendkívül érdekesek és értékesek. A közvetlenség, a szeretetreméltó írói egyéniség, amely annyira jellemzi Szemere Bertalant, az alábbi levelekben is megnyilatkozik és megkapó lelkületének, kedélyvilágának és gondolkodásának hű tükre e néhány levél, ha egyes tényeket és ítéleteket illetőleg nem is föltétlenül megbízható, elfogulatlan és higgadt följegyzője a nevezetesebb eseményeknek.

Kellő, óvatos kritikával olvassuk e leveleket s így élvezetes s hasznos olvasmányul is szolgálhatnak.

A gyűjteménybe foglalt első levelet 1837. augusztus 31-én írta, az utolsó pedig 1856. június 16-án kelt s így e néhány levél naplójának kiegészítésére is szolgálhat, mert ez csak az

1849. augusztus 24-iki kelettel kezdődik. Régibb naplója, melyet a szabadságharc kitörése előtt éveken át rendesen vezetett, ma még ismeretlen, vagy elveszett.

Ami e levelek értékét különösen emeli, az a körülmény, hogy bennök Szemere Bertalan egész közvetlenséggel és nyíltsággal szól élettörténetének eddig kellően nem ismert mozzanatairól. Meglepő őszinteséggel értesíti jötevőjét mindazokról a változásokról, amelyek reá később elhatározó befolyással voltak. Megismerkedünk utazásának céljával. Belátunk az utrakelő, tudomány-szomjas-ifju rajongó lelkébe, akinek egyedüli vágya tanulni s tudni, hogy majdan tudását nemzete javára kamatoztassa. Megtudjuk e levelekből, mily írói tervekkel foglalkozott, mennyit kellett küzdenie a cenzura állította nehézségekkel, míg uti rajzait honfitársai kezébe juttathatta. Tudósít a külföld akkori nevezetességeiről egyszerűen, mulattatóan és mindenkor alaposan. Közbevetett mondásai, különösen a magyarországi állapotokat jellemző megjegyzései figyelemre méltóak. Mutatják, hogy Szemere Bertalan éles tekintetű megfigyelő, kinek szemét még a csekélyebb jelenségek sem kerülnek ki. S megható a hang, amelyen Miklóshoz szól, akit legnagyobb jötevőjének ismert.

Szemere Bertalan a Szemere család borsodmegyei ágának sarja, a borsodmegyei Vattán született 1812. augusztus 27-én s így tíz évvel volt ifjabb atyai jötevőjénél, Miklósnál. Tanulmányait a sárospataki, miskolci és késmárki iskolákban befejezván, a patvariára adta magát.

Az őszinte és tartós barátság, a mely Szemere Bertalant Miklóssal összeköté, már korán szövődött s mindvégig csak erősödött. Szemere Miklós még legényéletet élt akkor, amidőn Szemere Bertalan először vetette föl külföldi utitervét. Szerette volna Miklóst utitársul megnyerni, mert Miklós rövid idővel előbb beutazta Németországot. Bécsben mintegy három esztendőt (1832—35) töltött és bejárta felső Olaszországot is és mindenütt gazdag tapasztalatokat gyűjtött. Különben is Szemere Miklós nem közönséges ismeretei, finomult műérzéke, mind csak haszonnal lettek volna egy nagyobb szabású külföldi utazás eredményeinek értékesítésénél. Szemere Miklós szívesen vállalkozott az utra. Az előkészületek meg is történtek. Szemere Bertalan égett az örömtől, egyik legnevesebb óhaja teljesült. Időközben azonban Szemere Miklós ismeri Máriássy Annát, akit 1836-ban nőül is vesz.

Szemere Miklós ekkor lemond a tervezett külföldi utazásról s

Bertalan egyedül indul tanulmány útjára Szemere Miklósnak és Györgynek bő anyagi támogatásával, amelyért oly gyakran fejezi ki háláját leveleiben.

Tanulságos útjának bőséges tapasztalatait szívesen fogadott utirajzaiban örökitette meg. De jötevőiről sem feledkezett meg. Az alább közlött levelek hűségese tanubizonyságai annak az igazi rokoni és baráti érületnek, amelylyel Szemere Bertalan Miklós és György iránt mindenkor viseltetett.

A külföldi ut egy teljes esztendeig tartott s ekkor bejárta Németországot, Franciaországot, Nagy-Britanniát, Izlandot, Németalföldet, Belgiumot, Svájcot. 1837. őszén érkezett vissza Bécsbe s itt kezdte meg utleírásainak írását, amellyel 1840-ben végre el is készült. Az utirajzok nyilvánossá tétele azonban nem ment fenakadás nélkül. A cenzura mindjárt akadályt gördített elébe (V. ö. 10. sz. levéllel.) míg végre a kétkötetes mű az említett évben megjelenhetett s a magyar olvasóközönség szívesen fogadta.

Közben sok hasznos munkát végez. Még 1838-ban jelenik meg vármegyéje küldtségének számára irt *Terve egy építendő javító fogháznak a magánrendszer elvei szerint*, amelyben utazásában szerzett gazdag tapasztalatait fölhasználta. Ugyancsak ez évben adja ki a tiszáninneni ev. ref. egyházkerület küldtségének használatára irt *Tervét egy papi özvegy és árvaháznak*. Értékes irodalmi munkásságát a Magy. Tud. Akadémia is elismeri és Szemere Bertalant 1840. szept. 5. tagjai sorába fűzi. Ez időtájt írja szépirodalmi dolgozatait is.

A közölt levelek ide vonatkozó részei a legérdekesebbek. Látszik, mennyi gonddal dolgozott s mily lelkiismeretes munkát végzett s mennyi figyelemre méltatta bírálóit.

1841-ben egy jeles és uttörő munkával lepi meg a nemzetet: *A büntetésről s különösebben a halálbüntetésről* cimme, amely akadémiai pályadíjat is nyert.

Nyilvános szereplése, politikai pályája eléggé ismeretes. Levelei e tekintetben is felvilágosítók. Kár, hogy nem adhattam teljes gyűjteményt. Észrevehető ugyan, hogy közben több levél hiányzik és az 1856. év június 16-án kelt levéllel be kellett a gyűjteményt fejeznem. Valószínű, hogy irt még többet is, de azok mind elvesztek.

A Szemere Miklós irodalmi hagyatéka iránt érdeklődők figyelmét felhivom az eddig megjelent két levélgyűjteményre. Az elsőben Szemere Miklós és Tompa Mihály levelezését (Nagy-

kanizsa, 1902.) bocsátottam közre, a másodikban (Budapest, 1905. „Irodalomtörténeti közlemények 2. és 3. füzeté) Szemere Miklóshoz intézett érdekesebbnél érdekesebb levelek foglaltatnak a kor legkiválóbb íróitól (Erdélyi János, Sárosy Gyula. Fáy András, Kerényi Frigyes, Vörösmarty Mihály, Kossuth Lajos.) Jegyzeteket a fölvilágosítást igénylő helyeken adtam. Bővebb felvilágosítással Szemere Miklós életrajza (Sátoraljaújhely, 1897.) című munkám szolgálhat.

A Függelékben Szemere Bertalannak Szemere Györgyhöz intézett három külföldről (Páris, Köln) írt levelét adom. A „Ve-gyesek“ közt olvasható Szemere Bertalannak borsodmegyei barátaihoz intézett levele, a melyben politikai hitvallását körvonalozza. Ez Pozsonyban kelt, ahol ő 1843—44-ben mint országgyűlési követ tartózkodott. Végül pedig Szemere Miklósnak Sz. Györgyhöz intézett két levelét közlöm.

I.

SZEMERE BERTALAN — SZEMERE MIKLÓSHOZ.

1. Kedves Miklósom!

Vatta, jun 12. 1835.

A hosszú, mondhatnám vétkes hallgatás megtörtént. De igazán mondom, én egész ártatlansággal váraкоztam első leveledre, miután megígérted; egyébiránt míg Pécelre nem jutottam, tartózkodásod helyét sem tudtam, és szállásodét most sem tudom. Kár, nagyon kár volt a sok időt így eltöltenünk. Még azt is elmondom, hogy Pécelről s azután is soká azért nem írtam, mert egy Bécsből lejött barátom Szathmári P. Pesten azt mondá, hogy tőled levelet hozott; de ott kezembe nem adhatván, ő lejött Miskolcra, én kimentem Pécelre. Majd két hónapig váraкоztam miglen a hozott leveleket kezemhez vehetém, de egyik sem vala tőled, hibából keresztelé egyiket tiednek.

Pécelen csak két hétig szándékoztam mulatni, de a sok marasztalás után négy hét leve belőle. Kün volt Szalay Laci¹⁾ is (23 évü de Pál b.²⁾ annyira szereti s becsüli, hogy talán meg taval, *te*-séggel kínálta meg) s Pál b. igen elemébe találta magát s mondhatnám boldog volt. Délig *munka*; ebéd után billiárd, az-

¹⁾ Szalay László a kiváló történetíró.

²⁾ Szemere Pál, aki Pécelen lakott.

után ismet *munka*: sétálás, vacsora után újólág billiárd. Így ment napunk nap után. Hozzáadván még, hogy a „három“-szor kielégítésére, Szalayval többnyire az éj' egy részét *is munkába töltök el*.

Nénénk szinte félt, midőn eljövénk, mert ott lévén, velünk mulatozott P. b.¹⁾ s bajait is egészen elfeledte. Ha eltávoztunk megújulnak a bajok, s az ő szelid vállait nyomják terhökkel. Nem kellett volna Pécelre mennem vagy onnan haza jönnöm, ezen töprönködém sokszor, mert visszautam szerencsétlen volt. Ábris bátyám Pestről Pécelre jövé, vele jöttem Szárazbőre, harmadnapra Vattára menendők. Másnap Papszászékhoz mentünk látogatókul, s mintegy 3-kor történt, hogy bejön az ő ispánuk s kiáltja „tűz van a' T. Szemere úr tanyáján.“ Négylovas kocsink az udvaron állt, nyargaltunk vissza, de hasztalanul, mert a' szélben egyszerre elborította a' házat a' tűz, ablak 's ajtófelek meggyultak, ettől a' házi készületek, a' padlás összeégett és beomlott. Még a vasszőgek sem maradtak épségben, röviden mondva Ábrisnak azon kívül, a' mi rajta volt, semmije sem maradt, egy zsebbevalója sem. Kára néhány ezerre rámege, mert neki sok bútorneműje volt. Természetesen az én kofferem is oda égett jó *summa pénzem, jegyzetim, könyveim — az Isteni gondviselés egy részét iratimnak megtartotta*, pedig kofferemből egy tenyérnyi deszka alig maradt meg. Irataimért, a' lángok' tehetetlen nézése közben sirtam, mint a' gyermek. Iszonyúan le valék verve, le az életundorig az átkozódásig. Annyiszor és annyifelé elpanaszlám már fájdalommat, hogy röstellem ismételni. Azokbul mik velem voltak, nekem sem maradt egyebem, mint a mi rajtam vala. Rám nézve minden szerencsétlen hátralökés!

A májusi közgyűlésen előjött Wesselényi²⁾ ügye s abban megnyugodtak, hogy ha a diétán előterjesztetnék, pártolják követekink; de azt, hogy a Vármegye, minthogy még a diaéta nem tőn lépést, felirjon, nem fogadák el, 's ötöcskén maradánk. Polgári dologban közönség előtt először szólni.³⁾ Csak késő este határoztam el, hogy másnap szólni fogok, mert még esztendőig nem szándékoztam. De én Wesselényi sorsából lelkiismeretet csináltam magamnak, 's a hallgatást nem tudtam volna magamnak megbocsátani. A' szerénységet itt álerénynek tartottam, elfeledém éveimet, s szemem előtt egyedül Wesselényi volt, a mint csendesen ül, 's belső

¹⁾ Pál bácsi — Szemere Pál.

²⁾ W. Miklós.

³⁾ T. i. mint ügyvéd.

fájdalomban nézi a nemzet hidegségét. Reményemen fölül szerencsés hatása volt beszédemnek (ha sikere nem is.) Mindnyájan megkaptak, s többen könyeztek és pedig olyanok is, kik egyébiránt szégyenlenének. Én rám viszont a hallgatók megindulása volt oly hatással, hogy csaknem elfakadtam sirva. Ha az úgy nem nyert is, én sokat nyertem, (mire épen nem számítottam), 's szinte pirultam, oly sok szépet kelle hallanom. Hirem eddig is jó, (köztünk megmondhatom?) sőt nagy volt, de most nagyobb sokkal, 's az öreg urak is fél tisztelettel vannak irántam. Azóta a' játékszini küldöttség, 's rabdolgoztató intézet tollvivőjévé választattam.

Az jut naponként eszembe, mért nem állt születésemkor mellett Plutusz; s *fájdalommal sóhajtok, ha a külföldre emlékezem*. Mert az én életem szakadatlan küzdés a' gondokkal, 's erőszakos befujtása a' lelki 's szellemi vágyaknak!! A regg, dél, est más-más határozatok mellett talál, mert mindeniknek vesznie kell, 's a sok változatok alatt isszonyuan szenved lelkem. — Bennem menny és pokol oly közel két ország, s oly kicsiny, hogy néha egy óra lefolytában átutazom mind annak virágos mezejét, mind ennek lélekzetfójtó posványait. Sorvasztó állapotombul nem bírok szabadulni áldozat nélkül s minden menekvési utnál van, a mi visszarettent. Én *gyermek, testvér, polgár, ember* akarok lenni s mind ez tán nem is lehetek!!

Melyikből áldozzam tehát?') — — — — —

A falubeliek mindnyájan részvéttel emlékeznek rólad.

Szüleim s Mici hugom tisztelnek, köszöntnek, én pedig csókolak, öllelek s egészséget kérek Istentől.

Szemere Bertalan.

2. Édes Miklósom! Miskolc, Szeptember 16. 1835.

Különösen nagy örömmel értettem Imrének^{a)} leveléből, hogy a fürdő, és trieszti meg velencei út hasznos volt.

Szept. 21-én. Hat nap alatt annyit irtam, pedig már két napja mult e h. 7-én *költ leveled vételének* is. Honnan e röpszerű, kérde te? miért e halogatás? nem, egyik sem. Nem tudom, mit irjak, mert nem tudom, mit cselekedjem. Életünk szerencséje e földön, a választástól függ. Félig már szerencsétlen, kinek pályáját sok kereszt utak metszik, s lelkét kinozza a nyugtalan kételkedés.

^{a)} Itt majd egy teljes oldalt törült Szemere Miklós a levélből.

^{b)} Barkasy Imre, ki ekkor ágens volt Bécsben.

Midőn néhány leveleimben utazási vágyaimat rajzolgattam, korántsem az vala célom, hogy másképen, mint lelki részvétellel hallgasd ömlengéseimet. Irtam róluk, mert naponkint meg-megjelennek előttem, s nem nyulhatok soha kebelembe úgy, hogy vágyaimnak örökké tartandó hurjok szelidebb vagy sötétebb hangot ne adjanak. Imre leveléből értém először tervedet. Láng futotta végig testemet, s a lehetőség és lehetetlenség oly csudálatos ködösen lepték el fejemet, hogy szinte elbódultam. De azonnal keresztül világolt a józanodás. Érdemlem-e, kívánhatom-e tőletek ez áldozatot? nem. Nem eléggé legkötelezettek-e házunkat a márciusi tettel? . . . Megvallom, ezt, miattad, a ki annak első oka valál, átállam felhozni; de nem mellőzhetem el, s már leirtam.

Nagyon bajos szóllanom, hogy idegen, hideg feszesnek ne tessenem. Csak azt mondom, mint te, mind Gyuri¹⁾ oly körülállásoktól vagytok terheltetve, mik miatt saját rövidségték nélkül érettem nem áldozhattok, s hogy tegyétek, legtávolabbról sem kívánhatom. Szinte félve, pirulva emlékezem Gyurira azóta, mióta tudom, hogy terved értésére esett. Ő igen melegsziü ember, röstelli hogy nem tehet mellettem, s azt gondolja, én reá számolok, — pedig lelkemre mondom, hogy bár *igen nagy képzet*tel vagyok leketek s jóságtok felől, még is soha sem jutna eszembe, e végett titeket vagy segítségre vagy kölcsönzésre felszólítani. Szemere P.-től is szeretnék valami keveset reményleni, de előtte is csak levelek végén szóltam utazási vágyaimról, mit ő levélbeli pótléknak vehetvén, oly komolyan nem vevé figyelmére.

Ha élve reménylhetném, hogy a szerencse egykor tehetössé teend, s pénzt kaphatnék kölcsön, akkor egy, vagy, a körülállások szerint 2—3 évre kirándulnék:²⁾ — — — — — S . . . ny,³⁾ másodszor kellemesb volt, mint először. Egész másnak találtam T . . . t³⁾ S ő is szabadabban viselvén magát most, mint a minap, igen sok elmét, s lelki erőt fejte ki magából, mellyen elcsodálkozám, s mennyit még egy lyányban sem tapasztalék. Ötödfél nap mulatván ott, naponkint erősödő vonzalmat éreztem, s nem hiszem, hogy volna férfiu, kinek az a sokszor lángoló arc, ép s idomzatos termet, és kis láb, kis kéz, szemtájék nem tetszenék. Meglehetősen ben találtam magam a gondolatban, hogy háza-

¹⁾ Szemere György, Szemere M. testvéröccse.

²⁾ Két sornyi törlés Szemere Miklóstól.

³⁾ E két nőről többször tesz említést, de kiletők nem állapítható meg.

sodni kell, pedig mikor ennyire jutok: *olly sokat el kell felednem*, olly sok lévén elfeledni, legyőzni való. Sőt még az is eszembe ötlött, hát ha most elkapnád, s hátha utazni mehetvén s menvén, elveszítenéd e szép lelkű lányt? — Ugye-e jól bele jöttem? Midőn tervedet megértém is, sokszor eszembe jutott az alternatíva: Út vagy T... z? Ámbár ha gazdag volnék, semmi sem tartóztatna hon, — ha szeretnék valakit, ha szeretne valaki, megvárná visszajöttömet. Megvárná-e ő? azt nem tudom. „Lesz más irod. Talán igazad van, mert e napokban is két tehetős lányt emlegettek, a két lány *atyafiai*. Ha ki nem mehetek, bizonyosan ráadom magamat, rá *kell* adnom magamat.

Barkassynak irt levelem két postáról itthon maradván, itthon adom neki által.

Mi dönti el dolgomat? Tudja Isten. Napról napra halasztom a határozást, mint a gyermek reggel a felkelést, még egy keveset, még egy keveset akar heverni a meleg ágyban.

Október elején, ha valami nem tartóztat, Pécelre megyek,¹⁾ ha pénzem volna, szerettem volna Pozsonyba egy pár napra felmenni a gőzhajón.

Ugyebár megtetszik, hogy tisztában nem vagyok. Az idő nagy orvos. Régóta reá várakozom. Ő szünteti meg a szív fájdalmát, a lélek küzdelmeit.²⁾

Mihamar többet s talán határozottabban.

Öllelek, csókollak melegen és sokszor, ezerszer

Sz. Bertalan.

3. Kedves Miklósom!

Vatta, febr. 24. 1836.

Legközelebbi néhány leveleidre azért nem válaszoltam, részint, mert körülállásaiddal magad sem valál tisztában, részint, mert én is a magaméinak szövevényeiben kinlódtam. Két oldalról kelle fel-tisztulnom, hogy írhasak határozottan.

Rám nézve, kit ezelőtt az utazástól semmi tekintet meg nem tartóztatott volna, *most már, midőn a közélet küszöbére léptem*, nagy pontossággal megfontolandó: magamnak s az enyéimnek nem teszek-e több kárt elutaztattal, mint hasznót szerzendő vagyok? Sokat, igen sokat gondolkodtam én erről, a vigalmak közepette is

¹⁾ Szemere Pálhoz.

²⁾ Csak későbbben nősült. Jurkovich, bécsi udvari ágens, leányával Lipoldával, akivel pozsonyi követ korában (1843/4.) ismerkedett meg, kötött házasságot.

elkapott a gond, s ha kérdetek, mi bajom, mi bánt, mi szomorít? vignak mondám magamat, nem tudtam mást mondani. Surány csak azon föltétel alatt kellene, ha elutaznánk s utunk fogytáig várakoznának rám. Ez tehát, miután azt nem reménylhettem, nem akadály. Hogy tavaszkor tisztválasztás lesz, s elutazván, bizonyos hivataltul esem el, — ámbár ennek igen sok ágai vannak, s következeiseiben igen fontos, — az sem áll utunkban gátul. *Én nem akarok rendesen hivataloskodó ember lenni*, — csak a bizodalmat igyekszem bírni, s ennek mind megnyerésében, mind megérdemlésében utunk segedelmül leend. Tehát S— és *Hivatal*, bár mi fontos tekintetek legyenek, hon maradásra nem bírhatnak.

Házi körülállásunk egy részére nézve is kívánatos lenne el nem menetelem. De egy igen fontos dolognak nem sok idő alatt leendő megtörténtét reménylván, — a többi állapot nem bírna megtartóztatni.

Életbeli ezer ok van arra, hogy maradjak; de sok van a menetre is, — *s a mi legtöbb, egész lelkem minden vágyaival, egész keblem minden tűzével hozzád vonz, ki útra hívsz, s ha történt néha, hogy bizonyos számolásokon lépdegélve, láttam, miképen utazni menvén alaptalan levegőre bízom sorsomat; ha éreztem, hogy bizonyos hasznaimat egy bizonytalan jövőendőért feláldozom, s ha a földi ember marasztó okaira nem tudtam megfelelni: széttéptem a pókhálót s kiáltottam: nem elég-e, hogy eddig minduntalan a bizonyoson lépdegéltem; éljem-e mindig a mindennapi emberek életét, kik semmit nem mernek, s a csigamászást elébe teszik a madár röpkedéseinek? azonban igen lehető, hogy elutazásom egész életemre nagy befolyással lesz, hogy utam szerencsémnek válik talpkövévé.*

Nem sok, a mit egy kockára teszek, ahhoz képest, a mit nyerhetek. Fúvja meg hát a postalegény utra intő sípját, s forogjon a kerék, míg vasutat nem talál, míg gőzhajó nem lubickol alattunk.

Isten hozzád szép haza; jöjjön rád, míg távol leszünk, a nemzetek tavasza s virágozzál, hogy midőn visszatérünk, bámulva kérdjük a határszélen: jó ember, mondd meg nekünk, valljon e szép ország-e a mi hazánk?

*

Tehát megyünk. Azomban még előbb, azaz holnap reggel Lasztomér-ra indulok; mert ha némi ingerlés után mondá Gyuri¹⁾

¹⁾ Szemere György.

az ajánlást, bár szavának állni kívánjon, én el nem fogadhatom. S leginkább az út iránti értekeződés végett megyek hozzá. Neki is (mint neked is) sokkal több hálával tartozom, minthogy terhére, gondja szaporítására lenni csak távolról is kívánjak. Vagy onnét, vagy ha onnét még nem tehetném, visszajövelelemmel azonnal írok neked. Mert ha menni akarunk, sietnünk kell, sok lévén még tenni való.

A 2-ik lapon irt határozatomat (Gy. kívül)¹⁾ csak az változtathatná meg, ha valamiképen megalapíthatnám szerencsémét. Ez pedig most csak egyetlen egy személy által történhetnék, de — ez csak remény, messze gondolat — bajosan történik meg. Mind erről, mind S.-nyről is s mindenről, Lasztoméri utam után (egy pár hét múlva) vagy írok, vagy a ²⁾ — . elbeszélem, a Mineralwasser körül, midőn a Nachtlager von Granadából, a Waldhorn a Romancot keservesen zengi (mint hallám 1834. Julius h.)

*

Gyuri Januárus végén irt levelében az ezer p. f. semmit sem ér.

*

Emberem Miskolcra éppen most jött haza; de a szükséges ajánló levelet az alispántól el nem hozta, mert falura ment. Egyéb-iránt, ez esetet lehetőknek gondolva, úgy intézkedtem, hogy az első postával felküldessék, bár itthon nem leszek is.

Isten veled édes M! s az ég jó angyali. Mindig ég az arcom, ha rád emlékezem. Csókollak tisztelőd 's barátod

Szemere Bertalan.

4. Kedves Miklósom!

Lasztomér, márc. 7. 1836.

Néhány nap óta Lasztomérban vagyok, s még ma is, holott Gyuri már tegnap előtt Ungvárra ment a gyűlésekre, mert a víz-áradás, mely jöttömben is bajt okozott, ide szorította. Gondolom, nem ujság előttem, hogy nem Gyula legkisebb fia, hanem Gejza, s reményli, hogy mihamar ezt is egy ifjabb polgárka hajtsa ki a feresztő teknőből.

Az utra térjünk, ugy-e bár? Megvallom, a beszélgetés tárgyává az utazást tenni én akartam, hogy ekként előttem tett nemes ajánlatára, mitől elállania fontos okai lehetnek, mintegy igényt tartani ne látszassam. Vártam önkényt teendő nyilatkozatára, bár-

¹⁾ Szemere György.

²⁾ Olvashatatlan szó.

millyen legyen is az, — ismervén nemes lelkét s mondhatom mértékfölötti jóságát, mindenkép köszönettel s lelkem teljes megnyugvásával fogadandó. Mondá csakugyan egy estén: nohát mentek utazni? én mentegetőzém: ki tudja stb. ő pedig: de azt el ne hagyjátok, mindenesetre stb. Midőn Ungvárra készült, szólni akart az utról; de valaki bejött, beszéde fonala leesett, s én nem emlékeztetém a föl vételre. Hanem általában csak azt mondom: éppen abból, hogy ő maga nem igen emlegeté a dolgot, huzom ki, hogy szavának áll; s ezen történet is igazolja véleményemet Gyuriról: hogy ő a tett embere egészen, és nem a beszédé. Az is szándékára mutat: hogy Pomázt eladja s a tokaji szőlőket, és Bárczy Ferenczel már csaknem meg van az alkú; most várja tőle, hogy mikorra rendel határidőt, — ámbár ez eladás a grófné-nyós miatt történt.

Barkassy nekem azt írta, elég, ajánlólevelet az alispántól küldeni. Meglehet, azóta föl is küldte az alispán; ha nem lenne elég, akkor hiában mellőzém el a közgyűlést, melly Borsodban éppen tegnap kezdődék-el. Egyébiránt lehet, hogy még ma irok alispánunknak, s kérendem, a gyűlésből is irattassék ajánlólevél, mert történhetik, hogy kívántatni fog.

Dókussal¹⁾ beszéltem, s mondá, részedre expediáltatni fog az ajánlólevél; hallám azt is, hogy rövid időre lejövendek. Igaz-e ez? Ha igaz, mikor jössz? menyi időre? Arról nem is álmodom, hogy lejövén, jelenléteddel házunkat meg sem örvendeztetnéd.

Eszerint hát utazni fogunk; de hogy akár hasznos, akár kellemes legyen utunk, készülnünk kell nyelvek tanulása, utazások s célszerű könyvek olvasása által; mégpedig, minthogy a nyelvet társaságban kivált a beszélgetést tekintve, legkönnyebb megtanulni, együtt kellene készülnünk, nyelvmestert fogadnunk. Ugy hiszem, mindez iránt, mind a hova utazandás iránt szóval legjobb leend végezni. Ha nekidőlünk, úgy tartom, kis idő alatt sajátunkká tehetünk akármilyen nyelvet; olvasván, irván egymásnak s a mesterrel pletykáztatván.

Már most arra kérlek, édes Miklósom ird meg: Szándékod-e lejőnni? ird-meg: fölmenjek-e és mikor mehetek-föl? s irj-meg mindent, a mit szükségesnek tartasz rád és rám nézve. Mert még nekem is volna elvégeznivaló, például a ház körül; például brics-

¹⁾ Dókus László (meghalt 1858.) Zemplén vm. főjegyzője, protonotariusus és szeptemvir volt.

kámat s lovaimat eladni és stb. stb. Írd-meg különösen azt: biztos-e az utlevél, s akármely országba, vagy csak nagy urak szokásos mondása volt a Cancell. ígérete? mert füst és szín reményéért egypár bizonyos kilátásomat elszalasztani nem akar-nám, s ép ezen tekintet javasolja azt is, hogy ajánló levelet ne kérnék a megyéből, mert majd hire menvén a dolognak, partu-riunt montes etc.

Megszokván utazási vágyamat üres reménynek tartani szinte el sem tudom hinni, hogy utazni fogok. Mint az atya, ki megholtnak vélt magzatát élőnek hallja, nem *tud*, mert nem *mer* örülni; ilyen vagyok én: nem merek fölkiáltani örömöm nagy voltában, hogy első lehelletem elfujja a tünedékeny álom hasztalan képét. Miklós Miklós, én nektek igen sokkal tartozom, s ha utazásom nagy következtési leend, talán fájdalmas is lesz a lefizet-hetlen hála.

Írj Vattára; légy boldog s türodelmes réztoll vont a sorok iránt, melyeknek ritka betűje lett egyszeri vonásomra. Csókollak, öllelek, barátod

Szemere Bertalan.

5. Kedves Miklósom!

Hála, Octob' 23-án 1836.

Tennap hagytam oda Lipcsét és a kedves Szászországot. Nappal járkáltam láthatás, tapasztalhatás végett, estve jegyezgetem a hűvös szobában, s így ott lehetetlen volt írnom. E levelem Gyurinak s neked egyképen viszi tiszteletemet és szeretetemet, 's neked azért cimezém, mivel eleje téged' kizárólag illet.

Délben érkeztem Lipcsébe 's mihelytt ebédeltem, sieték *Fechnerhez*.¹⁾ Az asszony jött ki a' csengetyű' szavára 's nem tudván, kit vezet a férjéhez a „Schlaf-rock“-oshoz. Jövendőbeli tanítványát képzelvén bennem (mert éppen akkor kezdődött az iskolaév) komoly arccal kérdé, mit ilyenkor kérdezni szokás, én pedig mondtam nevemet. Mint midőn a barna ég felderül, örömré változott arca, veté a pongyolát, ruhát öltött, kért a' más szobába mennem. De az asszony asszony maradt. Az az, férjéhez bevezetvén, az ajtónál hallgatózott, s midőn nevemet mondtam, benyitá: „én itt valami olyat hallék említett, mire be kelle jönnöm.“ Másnap ebédre hívtak. Rólad szívesen emlékeznek 's híred érke-

¹⁾ Fechner Theodor a fizika tanára volt Lipcsében. Doktor Mysen név alatt több munkát írt, egy kötet verset is. Szemere M. Gasteinben ismerkedt meg vele, ahonnan együtt utaztak Triesztbe, Velencébe.

zése lelküknek ünnep volt. Elég volt csak említeni téged; már fölvidámodtak. *Utazni akartál s nőt vevél; passusod van 's mégis honn maradtál, mind ezt mosolyogva hallák.* A leány, ki ez idén észak felé utazott,¹⁾ üzeni: hogy jól cselekvél, tanítását követéd t. i. megházasodván. Valóban Miklós, a mi örömet okozott a rólad hirhallás, szinte meghatott, s ha jelen fogtál vala lenni, inkább elérzékenyedel, mint Bécsben Vladárék' feljööttükkor. A' *könyvet, Toldy' két kötetét*²⁾ átadtam 's Fechner másokat szándékozott és szándékozik küldeni. Mikép maradt el leveled, igyekeztem menteni; megérdemlik, hogy tartsd parolád 's ha nem szájjal, tollal beszélj velük. Az ember közvetve soknak használ. Például, téged szeretvén, értted szívesen fogadtattam.

Bécsből október 4-én indultam ki 's két éjet 's egy napot a' kocsiba töltvén, törődve juték a' szép vidékü s terjedelmes Prágába. Nagy város, látszik rajta, hogy sok ideig királyok', császárok' laka volt; mint viszont most, a' szélek felé levő utcák holtsága érezteti, hogy nem lakja fejedelem.

A város fölépült a király körül királyi nagyságban, a király elment, a fők vele, üresen állnak a paloták. A cseh urak nem jobbak a magyar uraknál; Bécsben pompáznak, az ősi ház romladoz. A' Moldva Prága ő és új városa közt olly széles, mint a Duna, de csekélyebb egy pataknál, a hid szívérványkint hajlik át.

Diogenesként kiálthatni: „vigyázzatok prágaiak, hogy nagy hidatok alatt Moldvátok el ne fusson!” Csak két nap mulattam itt, s keveset láttam, mert nem a mulatás napja volt. A kezdő ügyetlen, a kezdő utas is az. Egy pajkos fattyu meg is csalt, mert, a vár-egyház tornyába felvezetvén s nem elégedvén meg, mit fáradságáért, adtam, leszaladt, s én izzadva tapogatóztam le a sötétségben. Gondolám, felnőtt lehet álnok, gyermek nem, s e gondolat bocsáttatá el velem frakkját, melyet gyanakodásból eleinte megcsiptem. Innét mentem Töplícen át Drezdába. Azonban akaratom ellen az ilyenkor már megürülni szokott, Teplicben két napot kelle töltenem. Szép város, mindenik ház vendégfogadó, mindenik háznak neve van, p. o, London, Ofen Laudon, Lengyel ház stb. A fürdő oly melegen forr a földből, hogy ha hideg vízzel nem vegyítették, hévségét kiállani nem lehetne. A porosz

¹⁾ Weisz Mari, a leipzigi egyik lelkész leánya, a kivel Szemere M. Fechnerék révén ismerkedett meg utazás közben.

²⁾ Toldy német nyelvű magyar irodalomtörténete.

király évenként eljön egyszer, miért is egy halmot Vilmos halmának neveztek. A várost Cláry hgné birja, kinek lakán a szél kevélyen lobogtat kéksárga zászlót. De különösen szép a vidék. Téres völgyet alakít az érchegy s középhegység, mely egy legmélyebb völgy felé lassu lejtősen hajlik. Nem messze van Culm, hol Napoleon megveretett. A porosz király emléket emelt az elhulltaknak; Ausztria a vezérnek emelt; az orosz emlékeknek talpköve le van téve, minek vagy kinek fog emeltetni, nem tudom! Csak illy szép természetben teremhetnek olly szép lányok, mint p. o. Töpliben vannak. Hó és rózsza vegyítékek. De ne nyugtalankodjál, Miklós; neked ezek nem virulnak. Reményilem, ha még egyszer választhatnál, -- ismét nőd mellett maradnál.

Töpliből mentem Drezdába. Szászország szép ország, bár legszebjét a szász-Sveicot nem láttam. Az országutak egész Szászországban fasorral vannak beszegve s itt-ott padokat talál az utas, ha megfáradott tagjai pihenést kívánnak. Többnyire gyümölcsfák, mint hallom a kincstárei s ez árendába adja. Dreza nagy város, de óalaku házakkal. Néhány jeles épület van, mely pompás stylusával egy korra mutat. August az erős, lételének sok nyomait hagyta. De ha nem bir szép házakkal, bir jó emberekkel s ez a földolog. A nevezetes költőhöz Tiedgéhez¹⁾ menván, midőn magyarnak mondám magamat, örömmel szorítá kezemet, mondván: „mene Lieblingsnation.“ Midőn elbucsuztam, sirt a jó öreg. „Erre jövend visszatértében?“ „Nem.“ „So nehmen wir Abschied auf ewig“ Mint Kazinczy volt, öreg, ősz haju, villogó szemű, eleven s ifju lelkű. Egypár népdalt németre fordíték neki. Nyelvünk hangzása tetszik: gyengédnek mondá. Beszéltünk a tokaji borról is. (mellesleg legyen mondva, a borjegyzék a vendégfogadókban hosszú, de a 30-féle közt egy sincs magyar:) „Hol olyan bor terem, mint a magyar, milyen lehet ott a szellem? Bizonyosan lobogóbb, miént mienk: mi elenyészünk mellette“ — ezt mondá egy nála volt kékszemű hölgyhez. De ugy tapasztaltam, földünk híres, minket rajta átoknak tartanak. Nem ismernek. A németekre nézve csaknem holtak vagyunk. Mint a mesés óvilág népéről, ugy beszélnek rólunk. Tiedge is, Tieck²⁾ is azt kérdé: vannak még sklávok Magyarországban? Belől lángoltam, s nem veszi rosz néven senki, ha alkotmányunkban a dicsérhető dicsértem, a jelenkor irányát elbeszéltem. Tetszék de nem mele-

¹⁾ Tiedge Kristóf Ágost (1752—1841) híres német költő.

²⁾ Tieck Lajos (1773—1853) közkedvelt német költő.

gité őket. Néhány egyetemi tanuló kérdé, sőt könyvárus is, ki Magyarországon lakott: ugye a magyar a vend meg a tót nyelvvel rokon? Egy kisasszony mondá: Magyarország oly idegen név ellőttem, oly ritkán hallani róla, oly messze világnak tartom, mint Amerikát. Pölicz mondá: hallom a magyar nyelvet igen viszik, pedig kár, mert még jobban elszigetelik magukat Európától. Nem szóltam, de lelkemben megvetém a pogány tanítást. Másképp beszélt a lipcsei superint, Grossmann: „Ugy értem, virágozni indult a magyar nyelv; hála Istennek, a nemzeti nyelv a fő dolog, ragaszkodjanak hozzá, ez a népek legfőbb kincse.“ Grossmann magas, kellemes, imperatori arcu férfiú. Pölicz a folyó előadásu s sok jeleset több nemben írt Pölicz öregke, de eleven, vörösös parókája van. Kricskéhez igen hasonlít.

Lipcsében tovább voltam mint Drezdában, a polgár iskola miatt. Sorban jártam mintegy 17 classist. Attilám s bajuszom csudáltaték. Kivált a kis lányok muccogtak bajuszomon, s úgy tartom Halley üstököse a csillagvizsgálóknál nem volt nevezeteseb, mint előttük az orrom alatt istenteremtette szőr. A nagyobbak szégyellék, hogy ifju jelenlétében leckéztettek.

Halle vagy Hála felé is azért kerültem, hogy az itt lévő Franckei nagy intézetet megláthassam, s megismerhessem. Nálunk egészen hibáznak a polgár és reáliskolák. Fő oka, egyik t. i. mert nincs középosztály. A kir. városi polgárság nem az, ép úgy nem, mint a 600 ezer nemes nem nemzet. Az is, emez is casta; a többi jogtalan, culturátlan és így valami, de nem nemzet. Kell szabadítani a népet, hogy tehetősödvén nevelést nyerjen, de megfordítva is: kell nevelni a népet, hogy jogait értse s ismerje. Nálunk az iskolában csak tudóssá lehetni, élet emberévé nem. Sokféle az élet; az iskola az életbe előkészítő; de ha amaz sokféle, emez sem lehet egy.

Az idő hűvösödik, de mivel fűtésért pénz kell, kék ujjakkal irok inkább. A szegény utas, mint a ragadomány; — vendéglő, fuvaros, pincér, szolga, mutogató mind feléje kapkod. Ha aranyba foglalnám magamat s Európán keresztül utaznám, megtértemkor meztelen vezetne elődbe a Lasztóci tót bíró.¹⁾ Számolok is naponkint; miként lehetne valamit ingyen meglátni? hol van a legcifrátlanb vendéglő. Ha kávéval, borral kínál a pincér — homeopathice élő vagyok, vacsora után nem tudok aludni, a csiz-

¹⁾ Szemere M. állandóan Lasztócon (Zemplén m.) tartózkodott.

mám mindig tiszta, — és így nem kell amaz, ezt sem kell a kinálkozó házi szolgának tisztítani.

Gyuri bátyámnak és háznépének, neked és nődnék tiszteletemet s szeretetemet küldöm. Áldása az égnek rajtatok.

Szemere Bertalan.

6. Kedves Miklósom!

London, máj. 26. 1637.

Ismét kinodra mondom, hogy láttam a negyedik fővárosban is a képkirakatot, de mely sem a Párisival, mégkevésbé a Bécsivel nem mérkőzhetik, s a Bécsivel alkalmasint egy fokon áll. A vízfestések külön kirakatot alkotnak. A szobrászi művek a legszebbek s leggazdagabbak. Nem tréfából mondom, még kevésbé szépségül, hogy a te sz. Annád, velenceid, teljes bátorsággal foglalhatna helyet mindazon kirakatokban, miket láttam.¹⁾

Leveleimben célom „nektek írni“ s innét remélem különbségnek nem tartom, ha György vagy Miklós név áll a borítékon. Azonban nem tudván *hited* az-e mi *reményem*, és rövid magyar szóval kimondva: *változatosságnak* okáért, van szerencsém nevedet tenmagadnak írnom. Én mindig maradok magamnak ismételése, félév és féliv; mint te maradsz magadnak ismételése. Barkassytól²⁾ 50—60 mértföldnyire lévén, egy sorban kérded: „hogy van Imre“! tőlem ki ötször távolabb voltam Párisban, őt sorban kérdéd. Mi ennek oka? Mi ennek oka? Röstség? Ez bizonyítja, hogy csakugyan az ázsiai röstes Hubától származol.³⁾ Vagy házi boldogság nem engede időt öt sor helyett hatot írni? Ezt óhajtom, ezt kívánom kedves Miklósom! Eszerint bárcsak ne tudtál volna írni egy sort sem. Függj nőd ajkán, mint Corregio legmennyeibb képében az istenapa, a felhőbe butt, függ Jóén.

„London, London . . .;“ Hallom de csöndesen! Járok e nagy dolog körül, mint a gyöngye majomfi a kókusdió körül — nem tudja hol kezdjen bele. London, végetlen, tetőtlen, széletlen . . vagy ha ezt nem akarod elhinni, legalább és bizonyosan (vigyázz, euphonia kedvéért *atlan* következik) *páratlan*. Azonban ha ugy

¹⁾ Szemere M. rendkívül ügyesen festett és faragott. Az itt említett képek Sz. Anna (helyesebben Sz. Katalin) és a gondolás Szemere legsikerültebb képei.

²⁾ A már említett Bécsben lakó udvari ágens, akinek a révén leveleit küldöztette Szemere Bertalan.

³⁾ A Szemerék Huba vezértől származtatják magukat. V. ö. Dr. Perényi: Szemere M. életrajza. Sátoraljaújhely, 1897. 3. lap.

tetszik, menj föl a 616 lépcsőn a tetőre, t. i. a *Szent Pál* egyházára, s meg nem látod végét, sem szélét, *tetőjét* is ritkán, mert köd és felhő borítja a közt, föld és ég között.

London egy világ. Párisból jöve és csodálkoznom kelle mintha egyenesen sáros nagy Patakról jöttem volna. S mit gondolsz mellyik szebb: a füst ürte London-e, vagy az ékesnek híresztelt Páris? London szebb hasonlítlanul, s hol nem szépek a házak ott különösek, csodálatosak, s ez a pótléka a szépségnek. Párisban szűk, kigyózdó, szemetes utcák; Londonban széles, egyenes, s szoba padozatként tiszta utcák s járdák, Páris itt ott, de ritkán ragyog, csínosságot gyakrabban lelsz mint tisztaságot; London bír fényhelyekkel, s ha nem általános a csínosság, tisztaságot találsz mindenütt. Páris látszani, London lenni akar; az többet ad a külsőre, ez a valóságra. Ott csaknem nagyobb a kitétel mint a bolt, itt mindenik bolt, tárház. Ott ékesebben elrendezve az áru, itt tisztábban tartva. Ha úgy akarod a *tárház* = London, a *kitétele* a tárháznak Páris.

Boulognén jöttem átt; tengeri utunk regtől estéig tartott s oly csöndes időben történt, hogy senki nem volt beteg. Szélszélben a tenger nem lélekemelő; mintha egy nagy tón volnál, mellynek végét nem látod. De Temzébe ereszkedtünkkor kezdődött a vész, s egy kis képet adott a hullámtornyokrul. Regényes, ideáli látványok a kis sajkák az iszonyú Océánon, féloldalt tolva a szél által, melly a vékony árbockára kötött lepedő vitorlába fúv. De lélekemelő a Temze part a gyárokkal, a magas obeliszk alakú kéményekkel, a hajóépítő helyekkel, az ezer meg ezer csolnakokkal, hajókkal, sajkákkal, gőzösökkel. Látni a hajó, árboccsoportokat! köteleiken szinte fölakad az ember esze. Messzéről azt hinnők, össze-vissza állnak; közeledvén látjuk, hogy 10—15 egy sorban mindkét oldalról, a víz szélében. Nyomást érez a lélek a kincs látásakor, s kivált ha a szegény hazára emlékezik. Ha mágusz volnék, e képet megnézetném minden becsületes magyar emberrel. Reményilem, kik most kételkedve, gőgösködve és káromkodva kiáltják: magyar vagyok, — csöndesen sompolyodnának odább. E nagy életből, e nemzeti dicsőségből foly ki azon büszkeség, mi az angolokat bélyegzi. A mi büszkeségünk otthon viríthat, itt lehervad.

London páratlan. Ne a részeket, az egészt vedd! Európa több fővárosát láttam (áldassék érette Isten neve s a tietek!) de oly szép utcákat, szép részeket mint itt, sehol sem. Számtalan *squarek* vannak, melyek nem egyebek mint ugyanannyi kertek a városban,

fákkal beültetve. A parkok még nagyobbak, mint egy kis határ, millyekben juhokat, teheneket, lovakat látni legelni. Jó folyóviz mindenikben, némelyikben *villák* is. Utca is sok van, mellyen a házak előtt mindkét oldalt kertescskék vannak. Látván a Regent's parkot, a Regent's Sorectet, meg nem állhattam, hogy egy ifjunak meg ne irjam Párisba, miképen csak e két helyen több palota van s több szép ház, mint egész Párisban. Kétségkívül keserű golyó volt ezt olvasnia, mert a franc szerfölkött hiú. „Paris la capitale du monde“ örökre ezt hallani még annak szájában is, ki Londont látta. Roppant egyes épületek vannak itt is, bár az angol inkább az egészt tekinti. Nem házat, de utcát akar építeni. S helyesen, mert szép részek nem mindig alkotnak illő, teljes szép egészet; inkább történik az ellenkező. Mikép építenek itt? Őt vagy húsz egyszerre épített; belől kiki úgy építteti, mint kényelme kívánja, de kívülről egy egészet látni. E szerint sok háznak itt monumentumi karaktereik vannak. Például a quadrans, 146 oszlopon nyugvó csarnokkal; Jork, Cumberland, Sussex paloták, mindmegannyi királyi lakhelyek.

Mi nincs nálunk, mi nincs Párisban, mi Londont annyira szépíti? Széles, finomul burkozott utcák, járdák; egyenes kerttel szegett, rend szerint épített házakkal ékes utcák; squarek és parkok.

Ugy vagyok a sok tárgy közt, mint ki a sok karó közt futni akar. Ütődik egyikhez is, másikhoz is. Például a méregről beszéllek. Azaz, az árrul, drágaságrul. Itt minden 25 p. centtel, de sokszor 100 p. centtel drágább, mint Párisban. A háziasszonynak beszéltem, hogy nálunk a hus fontja 2—5 garas, a bor itcéje 2—7 garas; egy forintért egész ebédet ehet, ... s csudálkoztak, nevettek ő és gyermekei, s kíváncsoztak (Uram bocsáss meg nekik, mert nem tudják mit cselekesznek) Magy. országba. Sőt alig hiszem, hogy hazugságnak nem tartják, olly nagy a különbség az itteni ártul. De ép ez a mi fenénk! Adjuk olcsón, s így is nehezen termékeinket, s a gyártottakat vesszük a párisi, londoni áron.

Tennap előtt Victoria hgné, 18-ik évét elérvén, s így az uralkodásra (ha meghalna a király) törvényes idővel bírván, önakaratból a polgárok bezárták boltjaikat s a házak megvilágítottak. Gőzzel megvilágítást (szoros értelemben veszem) most láttam először. Például látni való volt nevét vagy más cifrázatot. Nem lámpák agattatnak rá, hanem az a mi a cifrázatot vagy nevet formálja, cső, mellyből a kis lyukakon a gőzfény ugyanannyi apró csillagként tűnik ki. Gyakran jött a szél s a láng eltűnt, kialudt. Azaz, csak

látszott kialudni, míg a szél a lyukakba benyomta a gőzt; elmulván, a gőz ismét kijött, azaz a sok csillag, a név vagy cífrázat. Így egy pillanatban szél elfutta az egészet, más pillanatban ismét ragyogott a gyémántnál, a mennyecsillagoknál fényesebben. A színházakban is könnyebbség ez. Egy sróffordítás éjszakát vagy napot csinál.

A Temze csaknem oly széles, mint a Duna. *Több* hidak vannak rajta, — mi ó nyomorultak, egyet sem tudunk építeni. A Tunnel a középnel odább haladt. Egy *németnek* mondván, hogy *magyar* vagyok, igen örült a jámbor, hogy *Landsmannra* talált. A magyar *semmi* a népek sorában. Nincs bele írva. Más rubricában keresd az *a* alatt. Gyermekekkel ha megáld Isten, erre mindennapon emlékeztess.

E napokban Kossuth elfogattatását olvastam az újságban. Megütém az asztalt (ebédnél történt), hogy a mellettem ülő rám bámult. Szent Isten! Hallgatok Miklós, részint, mert közel látom a lap végét. Az angol újságokban még ritkábban találni rólunk egy sort, mint a franc. lapokban. Pedig a lapok nagyok mint egy lepedő, a sorok aprók, sűrűk, ezerszer ezerek; mégis ritkán engednek belőlük csak egy sorocskát Tizennégy milliom nem tudja magát néhány sorig érdekessé tenni! Hogy tetszik ez nektek otthon?

Gazdagság, fény, robaj, változás mindennap; járván a piacokon látom a gyönyörű szőlőket, a kókusdiókat, a narancsokat s indiák gyümölcseit bővségben; járván az utcákon, mit az elme kigondolhat, látok mindenféle műveket, gyártványokat. Mi sok elfeledhetni a hazát; mi sok irigyen és sötéten elborulni! Szinte óhajtom, maradtam volna otthon, mert így boldogul énekelhetném a boldogokkal: extra Hungariam non est vita, si est vita etc.

Az időjárásról is tudósítlak. Förtelmes, esős idő. Hideg van, a jég sokszor kopog. Meglehet, mint *tudós* gazdának erre szükséged van.¹⁾ Valamiképen olyképen mint Dffy,²⁾ ki a posonyi eső után Szabolcsban vettetni hagyott.

Csókolom nő kezeit; a Málíkáét³⁾ is Lasztoméron. Gyuri bátyám jó lesz neved alul is elfogadni tiszta tiszteletemet. Te Miklós-kám, élj boldogul, mint a vad, mit te ne üldözzél.⁴⁾ Üljj téiben a sutban, nyárban a kertben. Tisztelőd s barátod

Szemere Bertalan.

¹⁾ Szemere Miklós a gyakorlati életben igen rossz gazda volt. Poeta volt.

²⁾ Dessewffy.

³⁾ Szemere Györgyné.

⁴⁾ Szemere Miklós szenvedélyes és kitünő vadász volt.

7. Miklósom!

London, Auguszt. 10. 1837.

Ismét te állsz a tetőn, azaz neked van jogod e levélből fidibuszt csinálni,¹⁾ ha ugyan nem az reá az ítélet, mi hivatott Ponori Thewrewk²⁾ könyve ellen a pesti casinóba, midőn hitványsága miatt a könyvtárból kivettetni s gyujtogatónak felmetszetni javasoltatott, t. i. az ítélet ez vala: igen vizes lévén, fidibusnak nem használható.

„Mégis Londonban“ óhajtod, s helytelenül, mert így kellene „ismét Londonban“. T. i. csak tegnap érkeztem vissza Anglia belsejéből, kimenvén egész Glasgowig Skóciában, Dublinig Irlandban, mi kicsapás 23 napba került. Nem minden csudálnivaló gyűlt össze Londonban, de el van osztva mintegy az ország minden részében. Például Liverpoolban több dock-ak (zárt vizek a szárazon, melyben a hajók felpakolnak s lerakodnak), Manchesterben több gyárok, mint Londonban, Birminghamba Liverpoolból s Manchesterből vasut vezet, melynek hossza 97 angol mtf. (= 22 magyar mértf.) s a menetel 4—5 óráig tart. Igaza van azon skeptikus angol bölcshöz, ki azt állítja, érezni kell a tűz hevét, hogy megtanuljuk, hogy éget, a jeget megfogni, hogy fagyasztó erejét ismerjük. A mennyiszer ujat látunk, annyszer megcsalatunk. Kedvem jött kiülni a kocsi tetejére, gyönyörködni a vidékben. A füst szemembe jövén, néha tüzes szikrával, ezen hamar segíték, t. i. háttal fordultam. De a széllal nem boldogulhattam, mindig tartanom kellett kalapomat. Mondom szomszédoknak: „be kellemes nap volna, ha szél nem fujna“, „Biz igen“-felelé szomszédom szintén sajnálkozva. Tekintek a fákra: egy levél sem mozog. Megáltunk, utazókat felvenni, s érzem teljes szélcsönd van. T. i. a menetel rohanó *sebessége* okozza a *nagy szelet*, mely egyébiránt csak a kün ülőknek alkalmatlan. Min úgy segíték, hogy a kocsi belsejébe visszabujtam. Vasutak gőzszekerek nélkül vannak Angliába szám nélkül, a gyárokat mindenféle irányban körülágazzák, terhet vinni köszönt hozni stb. Különös tekintettel egy gyárváros! Minden felé a magas kémények (100—300 lábnyi magas), néha iszonyu vastagok, melynek tetején szüntelen kemény láng nyulik ki; fekete, kormos épületek, szurtos emberek, csattogás, dörgés, kerekek tompa zugása, — s a vidék fölött

¹⁾ Szemere B. fölválta ír leveleit Miklóshoz és Györgyhöz.

²⁾ P. Thewrewk József szertelenségéről ismeretes író. Munkái: Észrevételek Széchenyi gróf Hitel c. munkájára (1832.); Töredékes jegyzetek Széchenyi gróf Világ c. műve fölött és Borotválkozó tükör.

örökös köd, mely csak ünnepeken ritkul meg némileg, midőn a munka mindenütt megszűnik.

Ugy vélem, már említém, hogy Angliában, N.-Britániában vasárnap minden megszűnik, nemcsak a dolgozás, de az utazás is megakad, a posta se megy. Innét eszembe jut elmondani, hogy bigottabb népet mint az angol s skót nép nem könnyen találni. Egy skót házban azt találám mondani, szeretnék vasárnap elmenni Loch Lomondba. „Mit? utazni vasárnap“ — mondá rémulve a háziasszony, egy gazdag gyárbirtokos felesége. „Igen — felelém — ha lehetne“. S meg lehet, azt vélé, én morális lehetőségről beszéltem, mi korántsem volt úgy. Vasárnap nemcsak a bolt s műhely csukva, de a színház, de minden mulatóházak. Fejtegetém egy papnak, mi rossz következése van ennek. Hová menjen a nép? „A templomba“. De hát templom után? Ki egész héten keményen dolgozott, annak az olvasás sem mulatság. Mennek rakásostul az ivóházba, s mit keresett keservesen, egy pár óra alatt eltékozolja. Miért nem nyitthatnék meg estve a színház? „Az Isten mentsen, elrontaná a papi beszéd *effectusát*“. Arra azt feleltem, hogy sok színjáték többet ér sok papi beszédnél és lehet erkölcsi darabokat adadni. Minden esetre nagyon különös, hogy az ivóházak nyitva hagyatnak, a színházak, mulatóhelyek bezáratnak. Edinburgban ne próbálj vasárnap fűtyölni, megvergeti válladat ki utánad jön: Uram, ma vasárnap van! Oxfordban egy különben jeles, tanult ifju pap (Fellow a Magdalen Collegiumban) másfélnap mindig theológiáról beszélt s végre egy értekezéssel meg is ajándékozott. Én nem emlékezem nálunk theológiai új vetélkedésekre, könyvekre (kivéven miket a professorok tanítványaik számára írnak) de itt most is foly, mint Luther és Calvin idejében.

Nincs példa nélkül a történetben, hogy kik eléhaladtak, azok által kik egykor elmaradtak, felülhaladtatnak. Ugy látszik a protestantismus itt ma is a régi körben forog, — a catholicismus pedig, mint mely nem érzi magát kedvére, mozog, elétekinget. De ismét különös, vagy talán igen természetes, hogy ép itt, hol bigottság olly nagy, naponkint új felekezetek támadnak. Különbözőn néhány szó értelme iránt más oktul, kész a felekezetalapító; néhány tehetős család hívemmé lesz s kápolnát bérlünk s fogy, vagy szaporodik a felekezet.

A skóciai híres tavakról nem beszélhetek, bár közel valék hozzájuk, mert nekem célom tanulni inkább, mint gyönyörködni.

Helvecián visszautazva lesz módom látni az ottaniakat. A Clyden menve ki a tengerre, egy részét láttuk az ugynevezett *highlandnak* s mutatják a partok, hegyek, mi regényes vidék nyílik utánuk.

Edinburgh a legregényesebb fekvésű város. Mintha panorámába tekintenél, — még az a tündéri világos köd is rajta van. Az óváros rut s mintegy kunyhók a házak, mik egykor nagyok lakai valának. A Holyrood palace-t, melyben Maria Stuart lakék hajdan s egy pár év előtt X-ik Károly, megnéztem, mint a helyet is, hol Rizzio, az olasz énekes, Mária férje által meggyilkoltatott. Midőn azon helyeken találjuk magunkat, melyeket érdekessé tett a történet, s csudálatos érzelem kel keblünkben! Tedd hozzá, melyeket megláthatni nem volt reményünk. Így voltam itt, de kivált Vittenbergában, lévén az udvarban, hol Luther lakott, tekintvén a templomajtót, melyre a thesiseket felragasztá. Edinburghnak új része igen jeles; a házak faragott kőlapokkal kirakva, bizonyos szolid tekintettel birnak. Azonban örömmel mondom, hogy mint Pesten, oly szép izléssel sehol sem építenek, még csak távolról sem. Most épülnek néhány házak Londonban, melyik hozzá közelítenek.

Tengeren már háromszor valék, beteg egyszer sem. Dublinból jövén Liverpoolba, a tenger háborgott. A hajó hintázott, hogy szinte elszédült fejem. A hajóra léptemkor rosszul érzem magam, s így kikerülhetlennek tartám a betegséget. Egypár már elkezdte a hányást; gyomrom is émelygett. Félttem hogy kimosolyogják a bajszos idegent. Lementem s ágyamra döltem. Mihamar jön egy ifju, jaj, jaj! utánna egy öreg ur jaj, jaj! Mint a nyul, midőn a bokorban megül, s csak félreménye van, hogy az agár nem talál rá: úgy lapultam meg az ágyon, várva a betegséget. De el nem jövén, neki bátorodtam, s 11-kor éjszaka a fedélre mentem nézni a zugó tengert. Aztán levetkezém, alvám békében. Reggel hallám, hogy a legnagyobb rész beteg volt. Az különös hogy leszálván a hajórul, egész nap úgy tetszik, mintha mozognának alattunk lábaink. A hajó ingadozását a test mintegy magába szívja.

A választások erősen folynak s nem oly kedvezők a whig-miniszterek, mint hitték közönségesen. Utamban sokat láttam. Zászlókkal, trombitásokkal járnak fel s alá a pártok az utcán, de tőlünk azzal a különbséggel: hogy nem lármáznak, igen ritkán, — nem járnak oly nagy tömegben. A mi restauratioinkról itt semmit sem tudnak, pedig oly pompás s ünnepi tekintettel az

angol sem, és így a világon egysem bir. Óhajtható, utaztatnék meg hazánk angolok, franciák által, kik megismertetnék. Némely újabb utazásokban van rólunk szó, s többnyire kedvező. Némely intézvényünkön elcsudálkoznék Európa, mint azok, kiknek beszéltem, elcsudálkoztak.

Egypár nap mulva elhagyom Angolhont s midőn e levelet olvassátok, talán nem leszek közelebb hozzá, mint hozzátok.

Gyuri bátyám, reménylem, szeretteivel együtt finom egészségben van. Igen óhajtom, hogy Ödön olly tréfás maradt legyen mint volt, mindig mosolyogva emlékezem cicáskodó játékaira. Miklós nem irtad meg lányod nevét, kétség kívül Ossiánból vetted.

Csókolom kezeit a két Amáliának, s titeket ölelve vagyok tisztelőtök:

Szemere Bertalan.

A főntebbieken kívül, Imrém,¹⁾ különösen neked való újságot nem mondhatok, kivévn, hogy *Eszterházy* tegnap Bécsbe elindult, hacsak az éjszaka vissza nem jött. Mert ő olyan uri ember, hogy századik akarata való. Párisban 3 hónapig fizette a szállást, utoljára kiment; máskor az első kocsí már elindult, s visszahívatta és még 9 hónapig itt maradt. Dr. Bowring, ki a magy. költeményeket angolra fordítá, kiesett, azaz kövétté újra el nem választatott. *Eszterházy* által ismét küldök néhány könyvet. Most szerinted „sok szerencsét” — a vén angol madammal.

8. Miklósom!

Vatta, márc. 6. 1839.

Szomorú eseted²⁾ vadászati apologiádba úgy illik, mint egy halott a menyezetes ágyba. Fognád e még azt írni? Mig életemben, vadásztársaid nem készítik-e meg fejfádat, min a szarvasok ezt olvassák: „él az ember, de meghalt a vadász?” És te, mint

¹⁾ Barkassy Imrének szól e következő néhány sor, a kinek a közvetítésével jutott e levél Szemere Miklóshoz. A levél Barkassynak van címezve: Monsieur Emerique de Barkassy à Vienne en Autriche. Wollzeil no 866.

²⁾ Végesy László nevű vadászpajtásomat a vaddisznóvadászaton nem az én gondatlanságom, de saját gondatlansága következtében golyóval keresztül lőttem. Kigyógyult s azontúl még 10 évig élt s vadászott társaságunkban. — Midőn a belvárosi képviselőválasztáskor *nevem* (csak nevem) kéretett Deák ellenében a sz. baliak által, a köpenyeget fordított Csernátony szinte köpenyfordító egyik dolgozótársa: Palásti Sándor — így travesztálta ez esetet az Ellenőrben: „Szemere, ki az embereket lövöldözi” stb. Szemere Miklós jegyzete.

Ossian borongó szellemei a bánat ködén ült, emlékezel a rengő erdőkre s ormokra, a vágy emeli inaid, de azok tehetetlenül ereszkednek vissza.

Eseted itt is igen elterjedt s azt, mi kik szeretünk illetődvé hallók. Ha meghalt volna a sértett, nem az fájdott neked, mi büntetést a törvény mondandott rád, de az, mit egy gyöngéd lélekismeret magában hord. Így fogott föl téged Garas Samu, így én s azt hiszem helyesen. Ezért igen megvigasztalt annak hallása, hogy a sértett él és élend, mert benne örömed, életkedved, nyugalmad is él s csak álltál a mélység szélén, de visszaléphetél. Ki illy örömekben leli kedvét, hasonló a bűbájos vadászhoz, ki a fehér galambban a saját lelkét, vagy kedvesét lövi le. S ezután is kiteended magad efféle veszélyeknek, mik a lelket s kedvet ölhetik meg? Nem egy intés-e ez, nem egy jó hang-e, melly ez utról, mi egész erőd elnyeli, visszatérít s igazít nemesebb pályára, melly tehetségedhez illik? Legyen ez Pál megdöbbenése a szentírásban; add magad komolyabb munkára, dolgozzál s a hazáért *cselekedjél* és irj.¹⁾

Én Gyurinak Eötvös tervét megküldém, mi enyimnél teljesb és ékesb olvasmány, nem tudod megkapta-e. Levél is volt mellé csatolva, mire óhajtam válaszáat, de még ezideig elmaradt.

A farsang elég vig volt, de élénkebb is lehetett volna. Hat-hét megyéből voltak ifjak és lányok, szépek és rutak s közepszerűk s itt is mint a költésben a közepszerűség a legrosszabb. A szép kitünik, a rút is, a közepszerű teszi a tömeget, melly egyenkint elvész, egészben látható. Azon nem fogsz csudálkozni, hogy a hir házasulandónak hirdet, mert minden jelölt elválasztathatik, pedig minden nőtelen s így én is jelölt a nősülésre. Igaz, fejem nem tiszta, de még is bizom, — tudod ugy dereng-borong benne; lehet marad éjszaka, lehet kivirad, de egyik ugy eshetik, mint másik.

Sz. Pál²⁾ az első levélre nem felelt; más dologrul irtam még egyet, gyöngeségeit tekintve tenni akarván az első lépést, de ő erre sem felelt. Ha ő nem kezd irni, hallgatni fogunk a világ végéig.

¹⁾ Ez az első buzdítása az írói pályára. Eddig legfeljebb a megyei gyűléseken szerepelt s csak néhány gúnyos verse jelent meg. V. ö. Perényi: Szemere M. életrajza. 24. és köv. lap.

²⁾ Szemere Pál.

Azt talán hallád, hogy Tervemet¹⁾ fogadá el a megye s azt, mint az Eötvösét is minden törv. hatóságnak megküldeni rendelte, mi ingyen megajánlván a példányokat.

Most pedig édes Miklósom, csókolván Ninád²⁾ szép kezeit, s téged is az erdők s hegyek hajdani hőst, maradok tisztelő, szerető barátod

Szemere Bertalan.

9.

Vatta, októb. 9-én, 1839.

Miklósom; leveled tegnap vettem s mit irsz benne, bármi szép, bármi nemes, tőled meg nem lepő. De legyen az bármi természetes, jellemed s kebled ismerve, lehetetlen, hogy lelket ne hasson, nem a kéz, mi nyujt, de a szív, mi nyujtat. Szivedhez te hű vagy, de nem úgy magadhoz s úgy látom Miklós, te papnak születél, — mert áldozni igen kész vagy.

Én nem adásra kértelek titeket, hanem előfizetők gyűjtésére s az ígéretkor is ezt mondtam: már elég volt; munkám maga csináljon magának utat a világban. Segédül utolsó levelemben csak azt kértem, a reménylhető előfizetőktől bejövendő pénzt előzőleg küldeni szíveskedjete, miután előzőleg kell fizetnem.³⁾ — — — — —

Bereghben, Kassán, Szathmárban nincs gyűjtőm, ha ide is kiterjeszkedtek, a fenirt számot igen meg lehet közelíteni.⁴⁾ — — — — —

Mit csináltam Friderikával? Hol állanak az epigrammok?⁵⁾ Erre tudnék felelni könnyen, de gonoszul eszembe jut kinzani, hogy vágygyal vedd kezédbe könyvemet. Annyit azonban mondok, hogy munkám a formára nézve, ez utósó hónapban lényeges változást szenvedett s Pali⁶⁾ javallatát, mert teljesen bírja annyira, hogy maga nógatgat epigrammaimat el nem hagyni. Ha bírálásának hinnék, — de ez bajos, mert a publicum gyakran a legjobb kritikussal áll ellenségül szembe, — elbizhatnám magam ily nyilatkozások után: „nem volt még neki kezébe oly munka (t. i. a cen-

¹⁾ Terv egy építendő javító-fogháznak a magánrendszer elvei szerint. Kassa, 1838. Ebben foglalta össze utazásaink gazdag eredményeit.

²⁾ Szemere Miklósné, Máriássy Anna.

³⁾ Itt Szemere Miklós három sort törölt.

⁴⁾ Ismét egy sor törlés.

⁵⁾ Szemere Bertalan szépirodalmi dolgozataira vonatkozik. V. ö. Sz. B. Szépirodalmi dolgozatai, Budapest, Ráth M.

⁶⁾ Szemere Pált érti.

sor kezében),“ ismét „ez a literatúrában új irányt fog kijegyezni; ily nyelven még senki sem írt, ily előadást én a magyar Literatúrában nem ismerek.“

Maradok szokásomnál: keveset reményleni. Így a kevésnél kevésből több is soknak fog tetszeni, legalább kielégítendő. Annyit érzek, hogy nem szenved azon nyavalyában, miben csaknem valamennyi eredeti munka szenved; t. i. nem üres. Szó s gondolat benne egyensúlyban áll. Hiszen ha a szellem lobbanásait, a szív érzeményeit, ha lelkem tüzeit mertem volna szabadon követni! De a censor szüntelen szemeim előtt állt, fenyegetve, mint szörnyű rém.

Az előfizetést illetőleg közöld e levelet Gyurival. Ninának csókolva kezeit s téged ezerszer ölelve, vagyok tisztelő barátod

U. i. Pestre okt. 20—25-ig megyek.

Sz. Bertalan.

10.

Pest, június 24-én, 1840.

Miklós; gondolom ugyan, Gyuri közlendi veled e napokban írt levelemet, azonban hogy erre ne várákazzál, tegnap vett leveledre ime válaszolok.

Az I. kötet már ki volt szedve, s a II-ikből 10 iv,¹⁾ midőn ezelőtt 3—4 héttel a Nádor parancsára, mely Méreyhez érkezett, egyik censor által lefoglaltatott, jöllehet az I-ső k. egész árát s a II-ik $\frac{1}{3}$ -át lefizettem, s amazt, ha az adjunct meghagyásom szerint cselekszik, nem is kapták volna ott. Mind censorom, Reseta, ki írántam különösen jó, mind én ott valék Méreynél, ki elolvasta munkámat s véleményét róla megírta a Nádornak. E napokban Somogyból Mérey megjövendvén, a határozatot megtudandjuk. Azt tudom, a censor azt írta, hogy ő semmit sem lát benne, mi egy polgár kötelességeivel ellenkeznék, — Mérey maga is nagyon dicsérte szemembe, hogy megöszült s neki munka így nem tetszett, hogy a somogyi gyűléseken több eszméimet használnádja, azonban itt ott lát olyat mit, ha ő censor, meg nem enged. Sőt ő, azon feltétellel, hogy semmi nekem új rendelethez ki nem fog adatni, azt is megígérte, hogy a munka nyomtatásának folytatását nem ellenzi; azonban egy uracska elokoskodá ezt, zajával közbe jöven a Duna, nem hatott erőm által Budára.

Azt nem hiszem, hogy elnyomatik az egész, de alkalmasint

¹⁾ Utirajzaira vonatkozik. „Utazás külföldön“. I. kötet Németföld, Franciaország, Pest 1840; II. kötet Nagybritánia, Island, Németalföld, Belgium, Rajnavidék, Helvecia, Pest 1840 — egy tervrajzzal.

még egy consiliumi vizsgálatot álland ki. Költséget szaporít, — s időmből már egy hónapot vesztettem.

Eleinte titkolám a dolgot, reménylven, hogy csendben végződhetik minden; nem többé, s a legnagyobb részvétet tapasztalom, annyival inkább, mert censura után történt. Némelyek sérelmül adatni sürgették, de ez eltemetése lenne. Valamikép csak kibuvunk belőle.

Sokan feladásnak tartják; nem hiszem. Azt a kezet látom itt, mely a megyei pályán utamban állt. Odafent nem felejtnek könnyen; nekünk nincs mást tennünk, mint nem csüggedni könnyen.

Kazinczy¹⁾ folyóiratából sem lesz egyhamar valami. Dehiszen ez fontosab, s censura előtt kicsi kedvetlenség az, miután valóságos üldözés.

Pali²⁾ meglehetősen van, de még is akad egy más baja. Pasquillod, Sz. Péterre³⁾ írott tetszett neki. Én magamban csak azon sajnálkozám, e nevet kelle elmésséged tárgyaúl választani; de fiat iustitia aut etc. Én ha találkozom vele, nem fogom megismerni, mint Bécsben⁴⁾ nem ismerem meg. Ugyan mi is lett vele? Van annyija, hogy élélhet, fija nincs, hogy utat csináljon neki magasbra. Avagy ő vágy polcra? Nem lehet másképen.

És ti mikor vándoroltok Itáliába? Mikor énekled olajfák alatt a honvágyat? Ugy veszem észre, a havat mit hullani láttatok, olvadni is látjátok.

Nekem elég jó kedvem van. Pali szintén bámulja nyugott természetemet. De erre törekvém; tudtam az élet tenger, az ember hajós, s ki nembir nyugalommal, jaj annak a tenger vészében.

Ninád kezeit csókolva, s téged ölelve ezerszer vagyok tisztelő barátod

Szemere Bertalan.

11.

Vatta, november 2. 1840.

Miklós; te költő vagy, mert vates vagy, s kitalálád, miképen én Schiaroni leányát tőled szeretném birni. S talán mystificatióból hallgaték eddig? Gyöngédségből, mert ha nem tetszett volna,

¹⁾ Kazinczy Gábor folyóiratot akart indítani *Rajzolatok* majd *Nép barát* címen, de a hatóság egyik tervét sem hagyta jóvá. L. Perényi: Szemere M. életrajza 27 lap. Közölte Dongó Gy. G.: Adalékok Zemplén várm. történetéhez.

²⁾ Szemere Pál.

³⁾ Szemere Péter. A pasquill teljes címe: *Mixtura*, énekes játék. V. ő. Perényi: Sz. M. életrajza 25. lap.

⁴⁾ Szemere Bertalan huzamosabb ideig tartózkodott Bécsben. Itt fogott utirajzainak megírásához.

nem kedvetlen munkára fogtalak-e kérni? s ezt én nem akartam. Most is csak úgy kérlek, hogy miatta medve-expeditiódat el ne mulaszd. Üres óráid akarnám csak vele elfoglalni.

Fő célja e levélnek téged arról tudósítani, hogy 103 példány¹⁾ Ujhelyben van, ládába rakva Kenyeres vásárosnál. Vele van egy kis csomó is s ebben a levél vagy inkább az utasítás. S mindezekon kívül példányok papi tervemből.²⁾

Gyurit tiszteld nevemben. Reményilem, példányát kapta ő is; egyébiránt te is csak azt irod, hogy olvasád utazásomat, de azt nem, a küldött példányból-e, mit Boldizsár vitt. Bekényi Jancsi itt járt és sokat beszélünk rólatok, s ő bizonyos vitalevelezéséről Gyurival.

Utolsó leveledben oly sok dolog van érintve: Sz.³⁾ bírálata; összetett szavak; Tali ítéletei; a te baráti bírálód stb., hogy válaszul iva után kellene nyulnom, ha B.-kint⁴⁾ „dolgoim tengerében elmerülve,“ a szűk és siető idő attól el nem tiltana.

Mi a bírálatot illeti, csak azt jegyzem meg, hogy van a gáncsnak bizonyos neme, mit az ily dicséretnél inkább óhajtok. Ki munkám egészben, mint compositiot nem fogja fel, az nekem nem criticus, s én művet akarék alkotni, nem tömni kötetekbe tárgyak aggregatumát. Palinak, ki dolgozati vezérelveimet igen látszik érteni, sűrű féllivet írtam a bírálatról, vagy inkább arról, mi belső egységet törekvém én utazásomba hozni s miként tekintessenek a beleszót beszélyek? stb. stb. Első leveledben, mit utazásomról íráll, több kritika van, mint Sz.⁵⁾ hosszú ismertetésében; s Ferdi, a profanus e világban, oly tapintattal szól róla, mit joggal követelhettem volna annak szájából, ki mint criticus lép fel. Lesem az üres időt, melyben azon levelet lemásolhatom számodra. S abban úgy ott van a „hidegen kimért dicséret“ s „megadni valamit, keveset, hogy annál többet vonhassunk meg“. ⁶⁾

Várjuk meg az Emlény kijöttét, benne majd meglátjuk epigrammáid sorsát. Ha a Lánchid megengedettet, mit én nem tudok

¹⁾ Szemere Bertalan utirajzai.

²⁾ Terv egy papi özvegy- s árvaháznak, a tiszáninni ev. ref. egyházkerület köldöttségének használatára. 1838.

³⁾ Szonthagh.

⁴⁾ Bekény János.

⁵⁾ Szontágh Gusztáv.

⁶⁾ Egy sor törlés.

hinni, akkor Canova koldussa ellen mi kifogást tehetett volna a censor? A szerkesztőnek pedig tulajdonitok annyi izlést, hogy epigrammáid legjobbját, leggörögebbikét nem mellőzi el. A Pali ítéleteiről nem írok, sem közeli bírálóidról, tartván attól, hogy úgy tennél velem, mint a lasztoméri vitakor, 1838-ban, a „Kösné lesz belőle“ mondással, midőn az egész csendeért oly címet kelle cnyelnem, mit másodszor ugyan azért sem tehetnék.

S nem látnál te különbséget ilyen összetett szók között: napfény, székláb, s ilyenek között: rénybajnak, mennyhölgy, föld-lány? S nem természetesebb ez Kölcseynél, ki örökös *olvadozás* volt, mi verseinek jelleme, s nincs-e ő benne homály elég és nem épen azon verseiben-e, mikben legtöbb *bájhon* és *szellem-kebel*-féle szavak fordulnak elő (tearózsabokort, sirdombot is stb. idézed, miért nem ezt is: visszanéz, — mert te felejtet, hogy minden cum grano salis inteligendum)? S különbség van a közt, hogy tiz sorban egy *fénykör* jelen meg, s a közt, hogy a sorokban párossával sétálnak elő. Palinál is jönnek elő, de ritkán és helyökön, s mi helyén van, még ha rossz is, jól van . . .

Midőn olyasmit olvas az ember, hogy még az *áldozat* is, mely az áldozónak, a *földnek* mellette állt, nem tudatik hova tartozni; hajlik kedvetkapni az írásra, ha estére úgy ki nem fárad, mint én. S valóban, hiában vársz tőlem észrevételeket az epigrammákról, csak azt jegyzem meg, hogy én nem annyira az emlényt néztem, mint téged, az először föllépőt,¹⁾ néztelek, és még azt, hogy mindig a legnagyobbal mérkőzzünk, mert így mindig igyekszünk. Tőled sok szép gondolatot vehetne Vörösmarty is, de neked viszont nyelvére volna nagy szükséged. Innét az ő üvege, mivel átlátszó, sokszor gyémántnak látszik míg a te gyémántod, homályos lévén feneke, álkő gyanánt vettetik el.

De nem is látom bátorságosnak epigrammáid további bírál-gatását, mert gyanus, hogy éppen most emlegeted, mi sok nem tetszik neked bennem, s a röstséget megnevezed, mi nekem hála Istennek! — ismeretlen, s a mystificatiót, miről igen sok szépet tudnék beszélni. Mert nem kétlem, si „pleni rimarum“ nyíltságnak a fecsegést, mystificationak a meggondoltságot nevezitek. A keletiektől, az imádoztaktul sokat tanultam, a többek közt e bölcs mondást: „a ki nem mondott szón te uralkodol, a kimondott szó rajtad uralkodik.“

¹⁾ Szemere M. első költői termékeit Kazinczy Gábor folyóirataiba szánta. E verseket ő maga sem becsülte későbbben sokra.

S e következtetésed foly abbul, hogy azt kérsz, mivel nem bírok s verseket vársz tőlem, ki egy évben alig írok egyet.

Most tehát medvék zsarnoka menj, érettem haljanak meg ők, haragod lecsendesítésére.

De előbb utasításomat olvasd át, s teljesítsd s vigasztaljon az, hogy én is megkaptam bírálomat.¹⁾

Öllelek,

Szemere Bertalan.

12.

Pest, Máj. 17-én, 1841.

Miklósom; én már April. 1-től óta itt tartózkodom. Sokat kelle vala itt végeznem, s apródonkint egymásután minden terveim meghiusultak. Épen ma lettem e tekintetben teljesen meztelenné. Azonban mivel így ember nem maradhat, várom hogy a sors újra felruházzon.

Te már tudod, hogy én e nyáron utazni szándékozom a hazában, mintegy 4 hónapig. Pappszász, volt hevesi követ akart jönni társamul, s részint mert igen jó természetű, részint mert a szó igaz értelmében barátok vagyunk, részint mert neki minden megyében legalább két előkelő barátja van, s nekem kell lenni minden megyében; örülök utamnak. Hasztalan. Ő nem jöhet, azért is mivel a most ülő orsz. választmánynak tagja, azért is mert Hevesben zajongás van, hol testvére, az alispán érdekeltetik. S nekem kell utaznom, s nem egyedül, részint mert a költség kevesb, részint mert uraknál kellvén gyakran megszállnom, nem akarom beszéddel egymagam tartani a világot. Ez engem kifáraszt sokára, s 4 hónap sok idő.

Minthogy gyorsintézetek keves irányban léteznek, minthogy a²⁾ — — költségesb s unalmasb s idővesztetőbb, saját alkalmon kell utaznom. Legolcsóbbnak s leggyorsabbnak tartom. Jeleztetik a költség: a kocsi s ló (legalább 3) ut végével vagy eladatik, vagy egyik megtarthatja, kifizetvén a másikat.

Minden megyében meg kell fordulnom; Erdélybe is betekintek, bizonyosan, ha diéta lesz. Mert Erdélynek egykor három—4 hónapot szentelek, hogy gyökeresen megismerjem, és szólhattak az uniórul. Már Jun. elsőjén akartam indulni; de két ok lehetetlenné

¹⁾ Szemere M. nem szerette bírálót. A hirtelen haragu költő egy bírálat miatt kapott össze Erdélyi Jánossal is, akit különben mindig szeretett és tisztelt. V. ö. Perényi: Szemere Miklós irodalmi hagyatékából. Irodalomtörténeti közlemények. XV. k. Budapest, 1905.

²⁾ Olvashatatlan szó.

teszi. Egyik, hogy mindezideig sincs társam. Most is azt keresek; de mindezzel nem mernék megindulni. Tapogatózom itten; s vajjon nincs felétek olyan, kinek kedve volna velem jönni? A költség nem lenne sok. Nekem van specialis céloom, de az amaz általánossal, ismerni a hazát, megfér igen szépen. Céloom: rajzát adni a fogházak mostani állapotjának, s adatokat gyűjteni Magyarország erkölcsi statisticájára. Ezért kell minden megye székvárosában megjelennem.

S elküldted-e Bereghbe a 20 példányt, s mit miveltél a te 20 példányoddal?') Szeretném ha árát, ha ugyan eladád, megkaphatnám, mint szinte a Gyuri által eladott 10 példányét is. Pénzre van szükségem. Erről értesíts, igen kérek.

Ez említetteken kívül, mint a hirlapból láthatád, már 40 példány van munkámból. Csodálkoznak itt a szokatlan keleten. Új kiadást akarok, Heckenasttal próbáltam, de nem tudtam meg-egyezni. Azonban egy olcsót p. 2 f. 30 x. p. fogok eszköz-teni, s a jövő hónapban hirdetem; talán hatása lesz a nagy jutam kiosztására.

Gyuri nekem még sem irt! Vajjon mi lehet ennek oka?

Nőd kezeit csókolom, s téged öllelek ezerszer.

Sz. B.

13.

Vatta, Jun. 5-én, 1841.

Miklós; Ma virradóra jöttem vissza Pestről, némi sajnálkozással, utósó napon hallám, hogy e hónap közepén te is Pesten leszel. Két okbul sietek e levelemmel; először hogy utazásodnak Vatta felé irányzására kérjelek, másodsor, hogy a nálad letett s tőled is várt pénz elhozatalára szólítsalak. Ha pedig, gyorskocsin utazván, nem jöhetnél be hozzánk, Miskolcon tedd le Garasnál, vagy más hitelbíró ismerősödnél, s engem egyszersmind értesíts, hogy fölvehessem. Szükségem van rá, mert utam közelg,²⁾ bár még nincs bizonyos társam. Nem tudod Vay Dani hol tartózkodik jelenleg? Talán ő eljönne, s van okom inkább vele menni, mint másokkal, kik ajánlkoznak.

Gyurival találkoztam Pesten, ő mondá, hogy nálad van pénz.

') Szemere Bertalan utirajzai, melyeket Zemplében s a környéken Szemere Miklós terjesztett.

2) Ekkor csak itt hazánkban utazott. Szemere M. jegyzete V. ö. a 12. sz. levéllel.

Paliék¹⁾ Vattára f. hó 15-én érnek. Birálata, változtatással, Vörösmarty „Kis lyány baja“ felől a jövő héti Athenaeumban jelenend meg, miután előbb az Academia heti ülésében felolvasta.

Kossuthal dolгодban, Gyuri felszólítására, értekezni akartam, de nem lelém hon. Kik ezt tudják, mind rosszalják. S nem lehet kimenteni. Csaknem nevetséges jámborság egy *névtelen* ellenében a feletkezetbeli névtelent, téged neved kijelentésére nem felszólítani, de kényszeríteni, s áldozatról beszélni mit ő a barátságnak nem tehet. S nem meggondolatlanság-e akkor tenni ezt, midőn „Mixturai²⁾ reminiscentiákról“ beszél, s midőn pör függ fejed felett, s e vigyázatlanság még egy mást huzhat fejedre. S ha igaz mit Kazinczy³⁾ mond, hogy te rá biztad neved kitenni vagy nem tenni, — az ő áldozat emlegetését, hősködését vagy don quixotteriának vagy perfidiának tartom. Sajnálva szólok, de így van. Ez esetre vonatkozólag a Jelenkorban egy hosszú naplót, (vezércikk) olvashatsz. S ha szabadságot adál neki nevedhez, minek ez obé-gatás? ha nem adtál, s ha ő névtelenül elfogadta cikkelyedet, kérhet téged, de nem kötelezhet. Vagy nem érti a szerkesztés abc-jét sem.

Te kettőt tehetsz. Vagy írni nyílt levelet, és szemébe mondani: mit jajveszékel, mit emleget áldozatot, midőn az eredeti levélben megkapta a szabadságot nevedre? Minek láttatja az ben-ned bűnnek, mi erény s bátorság volt, s nem állt-e rajta kitenni a nevet? Vagy ird azt: hogy mihelytt „Zemplény“ nyílt sisakkal lép föl, azonnal előállsz te is. De ez megtörténvén, amaz előbbi ész-revételt utána meg kell tenned.

Mindez neked, s legfőlebb még Palinak van írva.

Hova elébb olvasván a *pénzt* s leveled, és magad, Ninád kezeit csókolva, ölel szerető barátod Sz. B.

Ormósnak is írhatnál, hogy küldje el már a nála levő néhány forintot.

14. Kedves Miklósom!

Pozsony. Jan. 4-én, 1844.

Néhány szót legalább; bár volna időm írni kedvem szerint, de hol idő nincs, hol erő, mert ez az örökös vitázás, gondolkodás,

¹⁾ Szemere Pálék.

²⁾ Célzás Szemere Miklós említett pasquilljára. V. ö. 10. sz. levél jegyzet.

³⁾ Kazinczy Gábor.

aggódás felemészti az ember erejét.¹⁾ Azokét nem igen, kik elég gazdagok 80,000 pfrtot veszteni, mint Csernovich, mint azokét sem, kik elég szerencsések 40,000 pfrtot nyerni, mint Szentiványi Ödön, — mint általában azokét, kik a dietát akkor érzik, midőn ülni kell az ülésben. Egyre-másra szert tettem én is, de pénzre nem tudok szert tenni, Miklós, — hiszen, ha a sors szerelemmel kötné össze, úgy is elfogadnám, de nem szeretett lyánnyal összekötve, el nem fogadhatom. Azt mondják, a legszebb tűzjáték végül hagyatik, így a szerencse is, — úgy én boldog vagyok, irigyelj Miklós, káddal fog heverni nálam az arany.

Most már e szóban „arany“ hidat nyertem áltmehetni a te szerencsevonóidra, nem hártóidra, t. i. Esterházy-sorsjegyeidre, miket Barkassy nálam letett, mi okból? nem tudom, de úgy mondá, kívánatodra. És én mit csináljak velök? A legközelebbi huzásban a 123,407-ik kijött, de csak 50 frtos nyeresmény, s még nincs kezemben, pedig Zsedényire rá akartam tolni, — mert különben csak 6 hónapra fizetik ki, a kereskedők pedig lehuznak belőle.

Gyuri elvégre, annyi idő után irt, igaz pénzkölcsönszerzésre szólít föl, s már irtam is ide-oda, lesz-e sükere? nem tudom, de hogy legyen, mindent elkövetek. Fogok neki írni nemsokára, s mivel kérte, két beszédemet elküldöm, azon hozzátétellel, hogy ha nem ismered, közölje veled.²⁾

Génit cadettá tétettem. Eddig jól viseli magát; most küldtem a szükségesekre 150 pfrtot. Érdemeket ugyan nem teszek a nagyoknál, s nevem újabb időben a legmagasabb helyen is sötét színben forgott, — mindazáltal ki úgy igyekszik élni, hogy véleményelleni is kénytelenek legyenek becsülni, azt hiszem, lesz módom oly ismeretséget köthetni, miáltal sorsán javíthatok.

A dietai almanachot olvastad-e? Ha kell, levén példányom, ingyen küldhetek neked. Két cikkem van benne, az elsőbbit a Pesti Hirlapból végig kitörlé a censor, úgy adám ide, mint veszendőt, — a másikat is csak mint hányvetett jószágot. Sokszor kedvet érek elbucsuzni a köz, azaz a political pályától, s élni szűk, csendes körben és írni. S ha otthon nem fogadna szükség, ha tehetősb

¹⁾ Szemere B. 1843-tól mint Borsod megye követe kezdi meg parlamenti pályáját. Ez évben mondott nevezetesebb beszédei: A követek megbízó levelei ügyében, jun. 21., A szólásszabadságról, jul. 10., Horvátország municipális jogairól, aug. 12., Az esküdtsékekről; A halálbüntetésről, aug. 19.

²⁾ A két beszéd kéziratban a levélhez van mellékelve; az elsőt 1843. nov. 16-án, a másodikat nov. 18-án mondotta a pozsonyi dietán.

volnék, ha volna tájam s földem, hol szebb világocskát teremthetnék magamnak, azóta nevem nem bolygana a politicusoké között. Undorodnak a híresnek ismert hazafiaktól... No de e tárgyban nem érnék véget.

Isten veled. Csókolom kedveseidet. Irj vig és ne komoly verseket, minden király csak a maga országában az. Öllelek.

Sz. Bertalan.

15. Kedves Miklósom!

Pozsony, 18/V. 1844.

Hogy Tompának¹⁾ alkalmat nem adhaték megismerni egy új életet, új világot, sajnálom, de neki igazsága van, ami mulik, még nem marad el, még ő fiatal. Az országgyűlés Septemberig bizonyosan eltart, sőt talán tovább is. Sokba kezdtünk, keveset végeztünk. Azok, kiké volt a vezetés, kivált a dieta elején, nem indultak rendszeren, — sokat markoltak, nem lesz csuda, ha keveset tartanak meg. Egy periodusba nem kell kezdeni anélkül, hogy végéig ne pillantanánk, s mi mégis úgy vagyunk. A felelés teher nyomja az egész testületet, de azt hiszem, különösebben azokat, kik kezdetben bírtak tekintéllyel. Hála Istennek, a haza érdekében, hála Istennek, hogy némely tekintélyek megrázkódtattak; hiában! ami bálvány, annak hullnia kell, — hiszen az igaz Isten is megtámadtatik.

Lónyay G.²⁾ csendes, szerény, de szilárd, értelmes, elves és határozott ember, ki véleményét ki meri mondani, ha meg nem tapsoltatik is. Tudom, ama tekintélyeknek ő sem tetszett, mint senki nem, ki mert birni véleménnyel ellenökben s . . .³⁾ ellenében. Ha utasításom nem volna, ha követtársam régi bajnok s velök gyakran egyértelmű, gyakran tőlem is különböző értelmű nem volna, azóta határozottabb alakban jelentem volna meg. Itt ezer a baja az embernek. Néha a betegség is meglepi; most is egy hét óta gunnyasztok, nem járok ülésben, sem dolgozni nem tudok. Gyomrom rossz, s gyenge vagyok testben és elmében. Mi V. Imrét⁴⁾ illeti, ő feljön e napokban s vele szólhatok. De ha tudnád a körülményeket, amikben ő engem dolgozásra felhívott, nem bántana amaz aggo-

¹⁾ Tompa Mihályt érti, kivel Szemere Bertalan Miklós házánál ismerkedett meg, hol gyakran megfordult s ki Szemere Miklósnak őszinte tisztelője és barátja volt. A két költő érdekes levelezését 1902-ben adtam ki. (Nagykanizsa.)

²⁾ Lónyay Gábor.

³⁾ Olvashatatlan szó.

⁴⁾ Vahot Imre.

dalom. Hisz ő csak mint *tervet* közlé velem gondolatát, miről kivüle alig tudott más. Már most hogyan képzeled, hogy ő hinné arra lett felszólításomat általad, miről én is csak azon pillanatban tudék valamit, melyben ő közlé velem? S én magam helyett nevezélek téged, és ő azt felelé: „nekem bajom volt vele, talán nem is fogna irni.“ S én beszéltem jószágodról. Az egész csupa véletlen volt, s annak színét viselte az is, hogy ő tervét velem közlé, az is, hogy én írókat nevezék neki, s egyebek közt téged is. Erdélyi¹⁾ kiutazott Máriássy Bélával. Utját ily társaságban, — *neked legyen* mondvá, — nem irigylem. Örülni fog, de türni is, — költőnek egyébiránt a kettő együtt még drágább táplálék. Ama *megbocsátás* sziv ne indulj el. A beszélgetéstől függ minden, neki mit mondtak, s ő mit mondott. Az elvitt gondolat egészen más, mint az ajaknál kiejtett gondolat. Mint a ködbeli alak, — egészen más közelben s közvetlenül. — Gyurit tisztetem. Pesten is próbáltam neki pénzt szerezni, de mind hiában. Kinált sok embere, és midőn törésre került a dolog, visszaléptek. Most magamnak is kellene csak néhány száz pfrt, otthoni bajok miatt, és nem kapok. S én mint követ, mindenütt nem is kopogtathatok. — Az Allgem. Zeit.-ra²⁾ hivatkozol. Az Augsburger olvasom, de abban, hogy jellemzést, (kivéven diéta elején) olvastam volna, nem emlékezem. Nemsokára a Croquis-k írója, valami Húgó nevű, németül adand ki jellemzéseket, — úgy mondják, egészen új irányuak lesznek. Kár velük tölteni az időt.

Kossuth Bécsben járt, a minisztereknél is. Visszajövet nem szállt le Pozsonyban. Annyit tudok bizonyosan, hogy biztatták, de legfőlebb csak egy év múlva, addig igyekezzék magának a lévő ujságok valamelyikét megszerezni. Kár volt elszalasztani kezéből a Hirlapot.³⁾ Elbizásnak a jele, mire neki hajlama csakugyan van.

Örvendek, hogy leánykád javul. Adja Isten, minél előbb történjék. Nődet, Ninácskát tisztetem s téged öllelek tiszta szivemből igaz barátod

Sz. B.

16. Miklós!

Vatta, 19/IV. 1845.

És ismét Miklós, te szó-nem-tartó, ki hirdeted jöttödet, mint a jóslat, de be nem teljesedik. Én Márc. 14 től 22-ig hon tartózkodám, *miattad*, egyenesen miattad; hívtak, de sehova nem mentem, Tompát szinte hívtam a szomszédbul, ki veled akart találkozni, —

¹⁾ Erdélyi János.

²⁾ Allgemeine Zeitung.

³⁾ Pesti Hirlap.

de nem jött ő sem. Azonban, ha jól mulattad Pesten magadat, okosan tevél, ha ott mulattál, mindamellett is, hogy mi is régen nem valánk együtt, és én igen vágytam rád, — nincs itt ember, kivel olyan dologrul lehetne beszélni, milyenekről veled lehet. Tehát szomjam volt, s azt te még jobban gerjesztéd.

Másik leveledet (azaz, hiszen az első szódat levelbe . . .¹⁾) csak April 2-án vettem, s te már este leendettél Miskolcon, egyik akadály, másik, hogy másnap, 3-án Papiban egyházmegyét igen népes gyűlés volt, honnat én mint *ülnök*, el nem maradhattam, két év óta nem lévén ilyen ülésben. De nagy kérdések is forogtak szőnyegen, melyek engem mint publicistát, mint hivatalnokot, igen közlelről érdekeltek. És mégis gondolkodtam, ne áldozzam-e föl neked, — a kötelességérzet győzött, s jó, hogy győzött, hiszen, Miklós, te szó-nem-tartó, csak 5-én jövel meg, s hiában áldoztam volna.

És még ami több, udvarlál is, hallám hírét, egy délután valakit háromszor keresni! Ha ezt megtudná a házi felsőség, talán bús verseket írnl.

Különös, hogy annyira örült neked ő, mint másoktól hallám, ugrált örömeben, midőn megérkezésedet meghallá, — ezen elkapódás mutatta meg neked vele azon levelet, melyet rólad írt, most igen bánja, szinte furcsa, mennyire nyugtalankodik e tettén. Nem hittem volna ilyen Tamerlánságodat! Respect! De e kellemtlen tárgyról eltérek.

S azt kértem, miért nem jöttél te Vattára! A megyében hon vagyok, azt tudtad, s járásombul fél nap alatt mindig otthon lehetek. S 6-án, azaz vasárnap délre épen haza mentem a Tisza mellől. Sok dologrul igen szerettem volna tőled valamit hallani. És Pestről, és ott némely emberekről. Petőfiről, kivel bizonyosan igen megbarátkoztál,²⁾ és Vachotrul, kivel kibékültél, kinek te ha nemcsak verseket, de humoros prózákat küldenél, igen szeretném. Én hallgatok, mint rendesen a béka vízben Sz. György nap előtt, — ki hivatalban van, megyei s különösen járásbeliben,³⁾ az nem irhat, az *életleli* közvetlen érintkezés ád bő anyagot az írásra, de a

¹⁾ Olvashatatlan név.

²⁾ Épen ellenkezőleg történt. Szemere M. ekkor haragudott meg nagyon Petőfire. Az összetűzés oka csekélység volt. L. bőven Perényi: Szemere M. életrajza 31. l. és „Petőfi és Szemere M. című közleményben. (Zemplénvármegyei Kazinczy-kör évkönyve I. évf.)

³⁾ Szemere Bertalan ekkor főszolgabíró volt.

nyugalomtól foszt meg. Azt hittem, ilyenkor már megszűntem lenni hivatalbeli, de az új rendszer elvitte Vayt, Vay elvitte a tisztújítást, s így még folytatnom kell a . . .¹⁾ Pedig én nem tudok megszokni, egyé vagyok, miben élek, annak élek. De afféle események is fölháborítják a lelket, milyenek engem értek; — egy ellene ha van az embernek, olyan bolondot gondolhat ki, és az embernek saját *híve* a leghatalmasabb conductor ilyenkor. De sok függ attul is, ki lesz administratorunk, — az új rendszer ismét tán költethet aggodalmat, — a pártok éles állása is, — házi s családi tervek is bántanak, soha nem voltam ily nyugtalan, ily riadó állapotban, mint a méh, melyet a szellő nem enged leüledni, egy percig sem. Ezért is nagy örömem lett volna veled találkoznom!

Gyuri is ígérkezett, hogy Pestről jövet beszél hozzánk, őt is hiában vártam.

Mezősy Menyhértől küldtem neked és Gyurinak némely dietai nyomtatványokat, saját munkámból, kaptátok-e? Óhajtanám tudni.

Szeretném, ha időt nyerhetnék, titeket meglátogatni. Én úgy a kert alatt elmenni nem tudnék. Kivált mióta levelezésünk is oly ritka, — minthogy részemről a dietán sűrűbb nem lehetett, miután én ott oly agítva voltam, és oly beteges gyakran. S irtam volna a dietáról? Amibe naponként belecsömörlik az ember?

Isten veled. Papirom is fogy, de alkalom is várakozik reám. Máskor utlevél nélkül járásomon nem fogsz álthathatni, — ha ugyan még főszolgabíró leszek, erre keresztül utazol.

Ninád kezeit csókolom, s téged öllelek.

Sz. B.

17.

Miskolc, szept. 24. 1846.

Miklós, másfél hét óta itthon vagyok, nem a legjobb egészségben. Azonban hiszem, testileg lesz erőm, az előttem álló s rám várakozó sok dologra, csak lelkemmel legyen a szerencse. S ha a jövő tavaszig nem láthatlak sem téged, sem Gyurit, e sok dolognak tulajdonítsd. Igaz, tartóztat az is, hogy mig hozzátok jutnék, egy szomoru vidéken kellene átutaznom.

Epigrammáid közül a jókat kiválasztám, — mert felhatalmazál — átadám Heckenastnak. Bajzával úgy végeztem, hogy mig az Emlény meg nem jelenend, ő belőlök semmit sem veend fel, az összeütközés' kikerülése végett. Így akartam; mert jobb illik az Emlénybe mint az Atheneumba: érdeked így hozza magával. Pedig

¹⁾ Olvashatatlan szó.

épen egy pár jó az övéi közt volt. De azt nem hisszük Sz—P-1,¹⁾ hogy az epigrammák rakásban hatnak. Inkább mutatnak. Ember legyen, ki két iv epigrammát el tud olvasni stb.

Utazásomból két²⁾ — — velin példányt, ha nem izléssel is, de gazdagon, egyszóval, mint Pesten tudják, úgy bekötetvén, már elindítottam, egyet neked, másikat Gyurinak. Boldizsár, elébb vattai pap, most Legenyén lakó helynélküli tiszteletes viszi, s talán előbb átadá neked, mint veszed e levelet. *Jámbor* uri ember — s talán legnagyobb ügyességgel bir a vadászatban.

Légy szives hozzá, hívd meg néha, jót téssz vele.

Minthogy a példányok Pesten most köttetnek, azokat október elején kapjátok meg s akkor fogjátok kioszthatni. „A megelégedést“ Liedemann küldi Farkasányi Mihálynak Kassára. Mellette van felhengerítve az egyesületi ajándéklap is, az „Anyai öröm“ szép acél-metszvényben. Itt azt jegyzém meg, hogy reménylem azon örömet, mit e véletlen szerencse neked sziveskedhetni, lelkemnek adott; nem fogod elrontani a részvény-ár megküldésével. Midőn te oly sokszor, oly igen jó s nemeslelkű valál irántam, bizonyosan nem érzéd azon örömet, mit én akkor, midőn alkalmam lőn azt más-képen köszönni meg, mint pusztá szóval. Értesz, nem kétlem.

Megkapván, utazásomat, a Gyuri példányát (bele van írva neve) küld el neki rögtön, azon hirrel együtt, hogy az aláírók példányai októberbe jutnak fel, az elején. Ha valami alkalom jönne talán Ujhelyből, akkor ne mulaszd el megírni. (De nem értem tőletek.)

Egyszersmind fogod láni, hogy a *megszakított* s megégetendő lapokat³⁾ is bele kötöttem példánytokba. A kitörült helyek voltak helyükön inkább, de a helyökbe irottak talán még érdekesebbek.

Többet nem irok utazásomról, pedig írhatnék sokat. Sem a Pali itéletét nem tudattam veled, hogy szabadon ítélhess. Ha elolvastad, elvárom a tiedet. Egyszeresmind a „Megelégedésről“ is', midőn aligha nem lesz kérésem hozzád.

Ninád kezeit csókolván, téged öllelek Sz. Bertalan.

18. Kedves Barátom!⁴⁾ Páris, október 23-án, 1852.

E levél vivőjével gyakran beszélgetvén rólad, ime viszi e levélkét, — fehér galambka ez, mely repül fekete szárnyakon.

¹⁾ Szemere Pállal.

²⁾ Olvashatatlan szó.

³⁾ A censura által kitörölt helyeket érti.

⁴⁾ Az egész gyűjteményből ez az egyedüli levél, amely nyomtatásban is megjelent. (Szemere Bertalan levelei (1849—1862) Ráth Mór, Budapest.)

Nem szólok politikáról, az nem nektek való eledel otthon, különben is effélével soha nem untattam senkit. Kötelességeim közzé tartozott azzal bajlódni, szenvedélyem az soha sem volt. De én életemben nem azt néztem soha mi helyre van kedvem, hanem üres helyet néztem, melyet be kell tölteni. Egy éve, hogy egy nagyobb munka nálam hever, de hever a mai napiglan; most a másodikat fogom bevégezni. Aztán, barátom, a művészetnek adom magamat, és a rajznak, caricaturákat csinállok, — ez a világ leg-hűbb képe.

Te is, ha egészséged birja, menekedjél az erdőbe, riaszd fel kúrteiddel a vadakat és akiket Isten szabad szárnyakkal áldott meg, hallgasd a friss forrás csörgését, merengj a lombok sötét zugásain, az élet vadul szép, — a poezis ott van, hol nincsenek emberek.

Aztán ülj házad tornácába, ha hűvös van rakj tüzet, nézd mint lesz semmivé néhány perc alatt a cser, századok növendéke, — és emlékezzél!

Bolondság a világ küzdelme. A napot nap, az évet a tized, a századokat az ezredek elborítják, — nem a világ emelkedik a halmazzal, a sirdomb.

Nem tudom, lantod meg van-e még, ha igen, kapj hurjai közé, de ne keresd a bánatos hangokat, hálátlan dolog az emberek elérzékenyíteni, mulattasd őket. Hazudik, ki azt mondja, a világ a siralomvölgye, nem biz az, egy szoros, melyen át kell törni, és nem tudja az ember — mi vidékre bukkan ki.

De épen ebben van az érdekes.

Néha aztán emlékezzél meg a száműzöttekről,¹⁾ nem mivel hazafiak, hanem mivel barátaid. Balgák, ha szomorkodnak; nevetjük, ha a parasztlegény sirva válik el falujától, nem fontosb, ha mások hazájuktól válnak meg, — az ember hazája vagy a föld vagy az ég, de nem az a rög, melyre épen kilépett anyja méhéből.

Imádd Anacreont, ne a keresztfát.

Egy vidám nap többet ér száz holdvilágos éj ábrándjainál.

Légy a világ vigasztalója, örömadója; ki az embereket megsirattatja az megérdemli, hogy minden könnycsepp lelkére mint egy örökös tűzcsepp essék.

Bár ismernéd jobban, mint otthon lehetséges, kelet költőit. Azoknak műveikben tükrözik vissza a világ híven. Minket elrontott a keresztyén vallás, őket a természet szemlélete megmenti.

¹⁾ A szabadságharc leveretése után kibujdosott honfitársait érti.

Mikor jut e levélke hozzád, nem tudom, hanem bármikor, üdvez légy te és kedves családod. Ne essél kétségbe soha, ne is reménylj soha, ez az én tanácsom, mert ez az én hitem. Lásd én nem csodálnám, ha az emberek vadakká válnának, és nem csodálnám, ha istenekké válnának. Szavam ne lepjen meg, ha az életben nem találkozunk, álmainkban talán, ha ott sem, gondolatainkban.

Isten veled.

Én nem vagyok ugyan közel hozzád, de igen az én *felem*, kedves nőm, ki annyi szenvedés után kénytelen volt a badeni fürdőt használni, és le kell utaznia Parádra is. Szép volna, ha ott meglátogatnád, — egykor úgy sem akartad látni szebb és szebb napjaiban.

Isten veled.

Ha a föld türhetlenné lesz, két menedéke van az embernek: a családi öröm és a gondolatok világa. Erre emlékeztessen barátod emlékezete.

Sz. B.

19.

Páris, Junius. 16. 1856.

42. me des petites écuries.

Kedves Milósom!

Üzeneted fölbátorít irnom neked, s köszönetemet mondanom azon hírekért, miket atyánkfiairól tudatál. Bár kevés az mi örendetes benne, a bizonyos mindig jobb a bizonytalannál. Vajmi kinos az, ismerőseinkről semmit sem tudni, élőnek hinni ki meghalt, holtak ki él, meredő szemekkel nézni a távolba s ott semmit nem láthatni.

Késő tudtam meg szegény Gyuri halálát is, s hiheted szívből sajnáltam. És még jobban gyermekeit, kiknek sem atyjuk, sem anyjuk nincs. Most rájok nézve a fő dolog pályát okosan választani. Ha arra magok nem képesek, tanácsoljátok. Függ az a tehetségtől s a hajlamtul is, de ezen kívül a *kort* is számításba kell venni. Ki ezzel ellenkezésbe jő, az elsodortatik, de ki sodrával usz, az célt ér. Ezt ohajtanám Gyuri fiaival felfogatni. Az uraskodás, a katonáskodás, a családi gőg kora elmúlt, s bekövetkezett az *iparé* és a *munkáé*; ezt válasszák a saját érdekekben, a családjában, a hazájában.

Most csak az nyom valamit, a ki ért, tud, tesz, a birtok maga sem elég, azt is használni kell tudni. Az angol arisztokratia a nemzet élén azért birja magát fentartani, mert az ipar és a munka

élén is van. Követik a franciák is, bár nem régóta, s mely család eddig címében s birtokában büszkélkedett, most más téren kíván ragyogni: egy mérnök, más gyáros, más bankár, más író, más festész, más kereskedő. Hiában, ez a kor szelleme, ezt Magyarországnak is követni kell, de ennek föltétele, hogy fiai ily pályára adják magukat, — a ki ezt most nem akarja belátni, az félszázaddal késő született. S az ipar pálya oly tágas, hogy az tért minden erőnek, táplást minden hajlamnak nyújt. Gyurinak egyik fia miért nem lenne művész, másik mérnök, harmadik kereskedő, bankár, chemikus, építész, ezeké most a jövőendő, — menjenek bel- vagy külföldi polytechnikumba, gazdasági iskolába, most minden a tudomány, ismert, eszme, itt például gyakori az eset, hogy egy jó eszme szegényből milliómost csinál.

Nem akarnék félreértetni. Nem a pénz a szép, az út melylyel ahhoz jutna. Mai világban nagyság csak az ipar életben van. Ki magát, nemzetségét, honát szereti, adja erre magát. Meglehet majd másképpen lesz, de most aki itten nagy, az mindenben hatalmas. — Az iparosság az új kor valódi igéző vesszeje, — természetesen a csudákat, miket tesz naponként, főleg lehet látni a külföldön.

Szóval óhajtanám ha Gyuri fiával ilyesmit kedveltetnél meg. Ugyis mint egy régóta tengődő nemzetség tagjainak eszökbe juthatna, hogy a törzsért is kellene valamit tenniök. Régóta élnek abból amit dődösapák szereztek, ideje volna, hogy az új ivadék alkosson maga is. De ne hátra, a jelenbe tekintsenek; iparos korban csak ipar által lehet boldogulni, s azonfelül *érdemet* és becsületet aratni. Jelenkorunk egy méh-köpi — mely a heréket nem szenved meg.

Bocsás meg, hogy ily hosszadalmas voltam, de sajnálnám ha Gyuri fiai utat tévesztenének. Sok okom van nekik e pályát ajánlani. Halni a hazáért szép lehet, de élni még szebb s kívált okosabb. S hiában, ez a kor szelleme.

Apjokban sok erő volt, reményilem bennök is van, kísértések meg azt a *practicus* tudomány, művészet és ipar oly fontos, és dicső terén.

Mi kedves gyermekeidet illeti, azokrul nem szólok; ott vagy te magad és főleg kedves jó nőd. Mond meg véleményedet te is, de inkább bizzál a női tapintatban, mint eszedben, az biztosabb ítélő, mint sem ez. Az élet nem követi a logikát, tehát a mi logicánk, férfiaké, kalauzul abban nem szolgálhat. Bár én is nőmet

követtem volna, nem csalattam volna meg oly keservesen. Nőd kezeit csókolom, leányaidnak jó férjeket kívánok, olyanokat, kik a *munkát*, ipart szeretik, de a pénzt nem.

Örömet fogom venni, ha néha néha házi körödrül tudósítasz, ennél nagyobb örömet nekem nem csinálhatsz. Én is fogok felelni, s mindig csak családi dologról, legfőlebb még irodalmi dolgot vegyitek közbe. Politikáru! én senkinek sem írok, tehát neked sem, ne tarts tőle. Ismerem kötelességeimet az otthoniak irányában.

Kedves nőm megérkezett, üdvözel mindnyájatokat; egyetlen leányom egészséges; szép is, és mint a szikra eleven, tüzes, eszes. Nagy buben nagy kéj, őrizze Isten. Öllelek, igaz rokonod,

Berti.

II.

SZEMERE BERTALAN — SZEMERE GYÖRGYHÖZ.

1. Kedves Bátyám!

Páris, ápril 22-én, 1837.

Igaz, az a szomorú eset, mely házunkat érte, mely engem beteggé tőn, darab ideig mindenre alkalmatlanná tett; mindazonáltal ott, hol Bátyámnak kellemetes órát szerezhetek, a fájdalom nem verhet-le sokáig, mert hiszen sírban lévő is mig élt élő hirdetője volt, most holt emléke Bátyám nemes szívének. Mi meleg hálával kérte tőlem az 1835. márciusi levelet. De nálam maradt életében is, holta után is. Nem a fájdalom hallgattatott tehát illy sokáig, hanem bátyám érdeke. Természetesen lelkiismeretet csinálók magamnak, fájdalomimnak enyhítő szert találhatni. Egy üveg orvosságot, egy tekercs theát, s a receptet utnak is indítám. Egyébiránt tudakozódásomnak egyik sikere az, hogy a Párisi orvosok maguk megismerik, hogy a németek közt jelesb szemorvosok vannak, p. o. Bécsben, valami Bär nevezetű. Mind a mellett is tanácsot többektől akartam kérni. De érdeklik-e a pénzt? Nem. Az adni szokott rendes receptet megírják hidegen, tudakozódás nélkül, s itt vége van. Ezt tapasztalom magam is, de az orvosok is megvallák és azt is: hogy sem szemet, sem aranyeret messziről nem lehet gyógyítani, mert pontosan kell ismereni a beteg rész multját, követni az adandó orvosságok foga-

natát. Ha egyszeri recept hasznos, foganatos az quintero a lotteriában.

Ezen tapasztalásom s az orvosi őszinte megvallás következtében én úgy gondolom, megpróbálhatná K. Bátyám a magyar orvosokat, utazván az országban, mi csak használatos lehet; Bécsbe jutván, s birván Bátyám szemfájdalma s aranyere leírását, értekezhetném a Bécsi orvosokkal, — kikkel könnyebb lenne a levelezés mint Párisba, s kikkel, ha a szükség kívánná, személyesen is lehetne.

Tudom nem kétkedik Bátyám részvétemről. Nincs lépés mit nem tennék, ha jutalma lenne Bátyám egészsége. Ha utközben valahol híres orvosra találok, nem fogom tanácskérés nélkül elhagyni. Segíthetni, bezzeg ez lenne az én örömem!

Mi az Ödönék jövődjét illeti, ha Angolhont, Belgiumot, Bajorhont láttam, akkor kimerítőbben fogok e tárgyról szólni. Egy aranyműves erdélyi cukorfőzésre adá magát, s nem sokára — — — —¹⁾ egy tokaji származásu már rég megtelepedék mint ügyes mechanikus, egy hadban elfogott váci születésű közlegény, kávék itt, ir, olvas, beszél, okoskodik franciául, s mihamar bezárja kávéházát, birván 4—5000 franc jövedelemmel. Londonban több gazdag magyarországi mester van. El tudna élni a magyar, ha nem volna megkötve czéhek, bezárva 30-adok, lefojtva megláncolt kereskedés által; ha Eszterházy 20 év óta nem költtené a sok (40) milliomot Londonban, a többi gazdag Párisban, igen sok Bécsben. Csuda, Istenre mondom, csuda, hogy van pénz az országban!!

Arról mi történik nálunk, itt keveset tudhatni, mert a francia lapok nemcsak Ausztriával, nemcsak velünk nem bajlódnak, de még Angliának is kicsiny helyet hagynak és adnak. E nemzet magával, maga életével, maga bajaival, saját dicsőségével, saját állapotával foglalatoskodik. A sajtó különböző állásából következik, az hogy mi, hogy a németet jobban ismerjük csak nem a külföld dolgát, mint a magunkét, s hogy a franc igen rosszul, igen kevésbé ismeri a külföldet, hogy mi könyv nélkül tudjuk egy kamarai szónok beszédét, hogy ő alkotmányunkat sem ismeri, hogy mi olvassuk íróit, fordítjuk költőit, színrehozzuk színjátékait, s hogy ő azt sem tudja, hogy a magyar nem német, nem tót, nem lengyel nyelv, — sőt ezelőtt nem sokkal a német literatúrát

¹⁾ Elmosódott szó.

sem ismerte, s még most kevés van, ki ír s olvas németül, angolul. Mi vele teltünk el, ő magával; mi őt csudáljuk, ő magát csudálja; ő a cselekvő, mi a nézők; s vagy süvöltünk, vagy taposunk, de nem cselekszünk: innét mi bámuljuk föltétel, ő megvet ismerés nélkül; ő kevély, hiu, mert tudja mit bír, s nem ismeri mit más bír; mi hunyászkodók, mert azt látjuk miben ő gazdag, s magunkat nem ismerjük. Ez szerint, ha franciául beszélsz, ha megtudják, hogy még otthon tanulád, csudálnak, de ejtésedet kinevetik, ha angolul is értesz, jól megnéznak; ha németül is olaszul is bámulnak, tisztelnek; de azért nem nyugtalanítja őket a tudás vágy. Franc nyelvvel átutazhatni az egész világot, mondják könnyedén, pedig a határontul nyomba megakadnak.

Páris, mint egy ország (vagy mint több némethoni ország), s ki egyik szélén lakik, mintha harmadik megyében lank. Természetesen, nem a távolságra, helyre nézve értem ezt, de a népességre nézve, a tartaléktalanságra nézve, melly az életben uralkodik, melly a társaságot bélyegzi. Ez szerint itt sok természetes s mi hozzánk életünkbe áltathozva érthetetlen, helytelen, idegen. Ki nem nagy barátja a családi életnek, itt paradicsomát lelheti, hol senki nem háborítja, senki nem követel, senki nem leskődik utánna — ha csak a hitelező és policia nem. Hogy itt férj és nő sokszor külön lakik, hogy a férfinak neje is van, maitresset is tart, hogy az ifjak egy két kis fejkötős hölgygyel sétálgatnak, hogy a tanulók maitresseikkel laknak ez mind nem jeles ugyan, de ropant nagy városban, e ház rengetegben megfogható, — hol napal is az utcán is egyedül s rejtve vagy, mert senki nem ismer, az ismerősek elvegyülvén, mint pelyvában az egypár buza szem, mint a tengerbe lehult falevél

Kedves Miklósom! ¹⁾ Most ismét, mint Berlinben, óhajtanálak helyemben. Miért? mert a műkirakás látható a Louvre kir. palotában. Te ott többet látnál, mint én, éreznéd a képek szépségét, miként én nem. ²⁾ Német, Olaszországból is küldtek sok darabot s néhány német munkája nem nagy tetszéssel fogadtaték. — Gyönyörű metszések, új szerkezetű puskák, pisztolyok, régiségek... ezeket a te szemeiddel akarnám látni, vagy ha úgy tetszik, akarnám, hogy te lásd bár az én szemeimmel, de hiában, két pohárból

¹⁾ A levél e résztől kezdve Szemere Miklósnak szól. Szemere Bertalan gyakran írt mindkettőjüknek (Miklósnak és Györgynek) szóló levelet. Ez is ilyenféle.

²⁾ Szemere Miklós ügyes, nem közönséges műérzékkel áldott festő is volt.

nectárt egyszerre inni nem lehet; szép, kedves nő, szép, kellemes utazás — ez nem megy. Vagy igen? gondolkozzál róla; ha csak ketten, miért ne.¹⁾

Sok részben kedvezett a szerencse, sokban nem. Például az a nagy csapás rajtam, hogy németországi utamban is mindig vert vagy hó, vagy eső, hogy most is 3 hét óta vagy hó, vagy eső van, vagy kemény hideg. Ha a szokatlan időjárás nem gátol vala meg egyben és másban, azóta Londonban volnék; mindenesetre néhány nap múlva Párist elhagyom. Sok ideig nem szőttem ismeretséget, tudniillik literaturai hírességekkel; sokat ültem otthon, sokat az újságlapok közt, a kamarákban, a törvényszékeken — stb. Azonban voltam Abbé la Mennais-vel, Victor Hugóval, Nadierral stb. De ezek igen el vannak foglalva, csak pillanatot lophatni idejükből. Voltam a prefet de police engedelmével valamennyi párisi tömlöc-ben; voltam az öreg emberek, öreg asszonyok s két nemű örültek intézetében. Egyik roppant, csaknem 7000 személylyel, mint egy város, melyben udvarok, kertek, földek, hegyek, völgyek, nagy és kis, szép és rút házak vannak. Hol illy intézetek vannak, érezhető, mi az társaságban élni.

Naplómból kiírom a következőt, talán nem írnam ezt könyvben, mert, mert... okát otthon megmondom: a Centrum a Tribunön ritkán szöll, egymás közt annál többet beszélt. Társalkodási lármája mint egy örvény, melly a szónokot elnyeli; de ha²⁾ melletti szöll, annak bőven adja figyelmét, s osztogatja a trés bien-t.

S ha olvasod az újságban: trés bien, mint jelent az? hogy kettő azt kiáltá, trés bien. Ha olvasod: murmures — a centrum locsog egymás közt. Ha olvasod: a beszéd végével nagy sensation, agitation? A követek elfáradván ülni, felkelnek, járkálnak, beszélnek a terem közepén. Ez az: „a beszéd végivel: agitation, az ülés egy ideig függőben marad.“ A szónok megpihen? elfeledé, mi következik, a cukros víz is erre való, sőt kettőre: t. i. inni s keresni az elvesztett fonalat; 2. inni és várni a nem figyelmezés okozta zaj lecsillapultát. Fellázadva fogadta ez és ez beszédét a kamara? Mert nagyokat mondott? Nem; mert ostobaságokat beszélt. De ezt elhagyja a pártbeli újság, s csak ennyit mond: X követ-beszéd nagy, eleven *sensationt* okozott a kamarában; a bal vagy

¹⁾ Szemere Miklós ekkor nősült.

²⁾ Olvashatatlan.

jobb erőszakos kitöréssel fogadta; végével az *agitation* — függőben maradt egy ideig az ülés. Mi már értjük e szavak jelentését, nem Pindar szólalt, de Midas. — Akarod tudni az ítéletet p. o. Dupin márc. 28-án tartott beszédéről. Olvasd a *Le Temps*-t, mely azt mondja: e beszéd koronája a híres szónok beszédeinek. A *Journal de Paris* csudálkozik, hogy ember e világon beszélhet ily összefüggetlenül; szerinte e beszéd egy foltokból összefércelt ruha, igen, igen rossz s még e mellett hitvány tarkaság, s e két pólus között lebeg a többi újságok véleménye. S gondolod, a publicum engedi magát megcsalni? Korántsem, ott van előtte a beszéd, elolvassa, s az újságíró, ha bolondul beszélt, kineveti. A közvélemény tévelyeghet, ingadozhat, de el nem tévedhet *ott, hol szabad sajtó van*. A hirtlap mindenik külön színében él s munkálkodik, e sokféle szín összeolvadása a közvélemény. Így futnak a különféle ízű s színű folyamok a nagy tengerbe, hol mindenik elvesztvén saját ízét és színét, előáll a tenger színe és íze.

Ha valamellyik szónok beszédét teljesen és hiven adva akarod olvasni, nem elég az asztalról akármellyik újságot felkapni. Melly párthoz a szónok tartozik, azon párt újságát vedd kezébe, s abban hiven, vagy legalább egészen olvashatod. A többi eldarabolja, a gyöngé részt megtartja, az erőset elmetéli. Tudniillik mindenik újság bizonyos vélemény terjesztésén igyekszik, mi azt gyöngithetné, az lapjában napvilágot vagy nem, vagy töredékesen lát. Ez szerint Guizot beszédét a *Presse*-ben, Thiersét a *Journal de Paris*-ban... olvasd. Mindeniket egész kiterjedésében olvashatni a *Moniteur Universel*-ben.

Nagy hálával ismerem kedves Bátyám ajánlását,¹⁾ de annyi áldozat után azt nem szabad elfogadnom. Októberben, amennyire a jövődöt tudhatom, Bécsben leszek, s ha nem pénzes erszénynyel is, de adósság nélkül. A kezembe tett összeget²⁾ úgy tekintem, mintha azzal a hazának akartak volna áldozni, és ez szerint hijában valóságra abból egy fillért sem enged költenem lélekismeretem. Ebben én örömemet, nyugalمامat lelem, s úgy tekintem, mint a köszönet tiszta nemét. Ha siker nélkül füstölgött el az áldozat, Bátyámék érdeme megmarad így is, a teher egészen rám esik. Gazdálkodásommal némi tekintetben dicsekedhetem. Angol hontól

¹⁾ A levél befejező részét Szemere Györgyhöz intézi.

²⁾ Szemere Bertalan utazásait Szemere Miklós és György nagy anyagi segítségével tette meg.

igen félek: s e miatt ott soká nem mulatok. Ha irni valója K. Bátyáméknak Londonban poste restante megkapom Junius végéig.

Nyeviczkey Kristófék hol vannak? Bujdosnak, vagy megtértek? Igen nagy örömmre válik hihetnem, hogy Málka, kinek tisztelettel csokolom kezeit, a kis trifoliummal együtt friss egészségben van. Bezzeg itt nincs, ha utra megyek, megpakolna vajjal, túróval, szalonnával, pogácsával, sülttel, kenyérrel, gyümölcscsel, mely egy hónapra elég lenne. Itt a kenyér oly hosszú, mint egy szekérodal (auxesis nélkül).

Miklóst is csokolom, neje kezét is tisztelettel. Addig is mély tisztelettel vagyok kedves Bátyámnak szerető, tisztelő öccse

Szemere Bertalan.

2. Kedves Gyuri Bátyám!

Cöln, Aug. 31-én, 1837.

E levél készül az utazó szobában, hol körülöttem minden nyelven beszélnek, — elvonulva ülven egy oldal asztal mellett, mellyen gyöngén pislog egy szál gyertya. Egy pár óra mulva, azaz esti kilenc órakor indulok Coblentzba, onnét fellyebb a Rajnán Helvetziába. Tovább nem megyek, a levélben t. i., mert nem azt akarják tudni, hová megyek, de hol voltam.

Aki megtér, idvezül, tehát térjünk vissza. Utolsó levelem Londonból ment, honnan 15-én indultam el Rotterdamba, hová szélvésztes tengeri utazás után jutottunk. Voltam Amsterdamban, Hágában is. Itt lélekzetet veszek, — mivel nem tudom, kimondjam-e, mi begyemben van, avagy nem? Meggondolván, hogy két Máli, két hölgy olvassa levelem? Bátyámékban védet remélve, kimondom. T. i. Hollandiában láttam a legszebb, legcsinosb asszonyokat. Midőn meglátja az ember, elvész bámultában, mintha festett képek volnának, oly szelid, oly gyöngéd, oly bájos színvegyület és kék szemek! ah, a kék szemek szebbek a csillagoknál! Sugár természetiek, ifjan tellyesek és szerények, de azért hamisak. A tisztaság, csinos-ság páratlan, de hisz ennek hive van az egész világban. Az itteni férjfiak nem csudálkoznak annyira, oka, mert a férjfiak is többnyire szökek, kék szeműek, s olasz barna szép után vágyakoznak. Nincs nagyobb tisztelője nállamnál a hazai szépeknek, azonban mégis nem tudom, nem itt keresnék-e hölgyet, más körülállásokban.

„Bizonyosan szívébe lőttek“, fogják mondani. Bizonyosan nem, felelém; én csak messzéről bámultam, s a pataki tógás módja szerint tettem az udvart, mint a török szent, ki csak benézett a paradicsomba, ebből állt minden; — sóhajtvá emlékszik

vissza. De nemcsak a hölgyek szépek, az ország is az. Kivált a fő országutak körül és kertek, a bennük lévő házakkal, melyek az utra kidőlnek. A nagy ablakok nyitva voltak, a család körülte ült uzsonnázva, melly vajbul, gyümölcsbül, teából állt; a férjfiak söröztek is és dohányoztak és beszélgettek. A házi élet a földi paradicsom, — mindig azt tartottam. Ez okbul kimondhatatlan gyönyört okozott ezen jelenetek látása; s mintegy óhajték leszállni, bekopogtatni s társul vétetni. Én nem szeretek inni, de szeretem nézni, s kétlem, hogy az ivó több élményt nyerjen iván, mint én nézvén; Anakreonról inkább hiszem azt, hogy bornemissza volt, mint az ellenkezőt... Kölcsény is szeret borrul, lyeányrul, szálló levélről stb. beszélni, pedig tudjuk¹⁾)

Hollandia tele van sétányokkal és csatornákkal. Amsterdámot négy sor csatorna veszi körül, mellynek partjai fákkal ültetve, sétálókul szolgálnak. 265 hid van a városban. Miklós²⁾) bujára mondom, hogy ismét sok képgyűjteményeket láttam. A harangjáték itt nagy divatban vagyon. Alig van torony, mellyben ne legyen, úgy hogy nagyobb városokban, az óra nem járhatván tökéletesen együtt, — egész nap a sok harangjáték. Bizonyos napokon nótákat vernek, mindenféle szerzőktől, de amelyek tökéletlenek.

A két ország Hollandia és Belgium még is komédiáskodik. A határon a hollandok most is táborot képeznek, s kinek innét nincs engedelme, az örök Belgiumba nem eresztik. Emiatt Brédóban én is két napig várakoztam, de végre a táborba elmentem s azt a választ vevém, hogy már a követhet Hágába, ki által késettem, elküldetett. Párját kérem. Megtagadá az ezredes. Unalom, költség, idővesztés . . . sok baj együtt. Nem lehetne vele beszélni, kérdém az adjutánt? bizony bajosan, sok dolga van. Egy szép levél nem okozhatna valamit? gondolkodám. Az hódít, mint Orpheus muzsikája. Megvallom Gyuri bátyám levele is eszembe jutott, mellyet a pince iránt irt egy asszonyságnak Bényén. Befordulok egy boltba, s nagy gyorsan irok egy levelkét, az ok élet két sorban, a szépét de nem hizelgést hatba rakva. Az adjutáns beadja, később elolvastatja. Nyomba behivat az ezredes, mondván, hogy miután a miniszternek elküldte, nem örömet vegyül ugyan dologba, azonban mégis megteszi. És egy óranegyed alatt elküldte az engedelmet. A többi késők pedig boszankodtak, veszekedtek az adjutánsal. Nem győz az erő mindég, a mesterség többször.

¹⁾ Olvashatatlan szavak.

²⁾ Szemere Miklós.

De a belgiumi határon új comoedia — az utlevél elvitel a polizia főhöz, aztán elvezetnek a parancsnokhoz, azután elküldött egy faluba a polgármesterhez, ki fontos képpel vizsgálta utleve-lünket 4 krajcárért, aztán ismét a parancsnokhoz, ki ismét alá jegyzette. Mi alkalmatlanság lehet ott utazni, hol valósággal had van. Egy némettel utaztam, ki most mexikói birtokos, s házasodni készül Havannából. Azon különöst hallám tőle a többiek közt, hogy ott lányok, asszonyok dohányoznak, cigárhoznak, kik a cigá-rokat keblükben hordják, s innét huzogatván ki, kínálják meg az embert. Kisértet lenne dohányozzam, és hogy az asszonyt ne sze-ressem. — De mást is beszélt. Ott van Medinában egy magyar Horváth Sámuel, ki városi physikus nagy fizetéssel (ugy hallja politikai ügyek miatt fogságba tétetett a múlt évben, tudjuk Mexikóban éles pártok vannak) Horváth Sámuel uram maga nem olly fontos, mint tette. Midőn Medinában megtelepedett sok évek előtt, — s némi gyógyítások után városi physikusságot kért, bizo-nyitványai előmutatását kérték, s előmutatta két darabban, mi mellett a kért hivatalt megkapta. Egy ifju német két év előtt oda-jutván megszálltatott az archivárius által, nézné meg a kétdarab iratot. Egyik magyarul volt írva „fiam“, atyjától levél; másik német bizonyítvány, egy berlini szücs mestertől, hogy H. S. nála három évig dolgozott. — Horváth családos ember, előkelő és tehetős.

A lovakat fogják, vakarom a fejem az első gondolatért.

Köln mellett a Rajna nincs olly széles, mint Pestnél a Duna. A híres dóm olly értelemben nagy műv, mint ama híres magyar csikós szerint Kisfaludy Csákja „e töredékeibe is nagy műv“. El van kezdve régen igen régen, — a mit a mostani kor épít rajta, hangya munka.

Az ujság lapokban a mi keveset olvastam hazámról, aggo-dalmat okozó. Szinte félek haza menni. Hallgatni vétek, szólni veszedelmes, veszni korán van, ki Codrus példáját követné, haszon sükere ha lenne.

Előre örülök a pillanatnak, mellyben hazámba s hazámban Bátyám házába lépek. A két Málinak kezeit csókolva, a kicsinye-ket mindkét részről ölelve — — — —¹⁾ tisztelő öccse

Szemere Bertalan.

¹⁾ Kihuzott sor.

3. Kedves Gyurim!

Páris, VI./23. 1851.

Ime e pár sor fölkeres a régi földvár dombja mögött. Nem akar alkalmatlankodni, csak üdvezel szívesen — egy hang a multból.

Ott képzellek fiad közt, kikről csak azt mondhatom el, én is ismertem valaha. Megláthatom-e őket? azt a jó isten tudja, ki, azt mondják, akkor is bölcsen cselekszik, ha a világot össze vissza forgatja. Megvallom nékem véghetlen örömet okozna tudnom, hogy szépen fejlenek, hogy kéjed telik bennök, hogy nem lesznek lángtól üresek, mint ama hegyek ott köröskörül. Csak ne szorítsd az iskolai kézi könyvek közé, szerettesd meg velök a természetet a szépben és a szabadban is azután a világirodalomban. Ha ebbe lép be az ember egy végtelen tág horizon nyílik meg a szemnek, alig kell tanulni, már a körültekintés kibővíti a lelket.

És te jó egészségnek örvendsz? Elment a zivatar fölötted veszély nélkül? Nem kívánok választ tőled, de jól esik hinnem, hogy ha válaszolnál, az nekem vigasztaló fogna lenni.¹⁾

Hidd el hogy ha sokat álltam is ki e néhány év alatt, soha nem feledkeztem meg róllatok, sem a hadban, sem Asia partjain, sem Hellás régi emlékei közt. Ezek egy nemzet temetőjét képezik, s temetőben járni annyi, mint a jókról hűvebben megemlékezni.

És hogy ne emlékeztem volna rád a classikus világban, melyet te jobban ismersz mint bárki. Ott az athenei acropolisban, a Parthenon aranyszínű oszlopsora alatt, ott hol Demosthen szónokolt, a Marathon mezején, a Thermopylaeknél, Messén romai között, Spárta síkján, Delphos csodateljes barlangjában! Ha volt a számüzötnök egy boldog napja, az volt, midőn a mult emlékei között magamat és magunkat sirattam.

Kevésben mult, hogy Egyptbe nem mentem. A rég multnak temetőibe vonzott sötét kedvem, oda a pyramisok közé. Utódaink porainkon így fognak taposni, a mult szenvedése és dicsősége a historicusnak egy lapocskája lesz.

Azonban kedves Lipoldám²⁾ vidám képe Máltába vitt, onnét ide hol reá 15 hónapig várakoztam. Most ő Badenben van, egészségét helyre állítani, onnan Parádra megy Augusztusban — bár csak szerencséje volna megismerni titeket.

¹⁾ A szabadságharc utáni szomorú napokra vonatkczik.

²⁾ Szemere B. felesége *Jurkovich Lipolda*.

A jövő telet még, miatta, itt szándékozunk tölteni, aztán felvesszük a vándormadár szárnyait. Nekünk helyet a hatalmak szoktak kijelölni De bárhova vessen a sors hulláma, légy meggyőződve, miképen reád mindig hálával és melegen emlékezem. Reménylem-e hogy megláthatlak még: Igen Mert én sohasem esem kétségbe, de nem is reménylek minden perctől. Meglehet, hogy hajamat a kor hava elborítja, és azt már többé nem lehet lerázni mint a télét. Isten áldása rajtad. Hived

Bertalan.

III.

VEGYESEK.

1. Kedves Barátim !¹⁾

Pozsony, 18. Nov. 1843.

Magány életben sem szoktam esküdni soha, midőn valamit állítok, azért kimondhatlanul sajnálánám, ha ti, Barátim, nekem eskü nélkül nem hinnétek el, hogy e pillanatban én inkább kinosan, mint kellemesen érzem magamat, mert emlékezvén azon derék hazafiakra, kik ekképen tiszteltettek meg, elnémíthatlanul hangzik föl lelkemből, hogy engem nem szövétnekezés illet, hanem az illet, hogy sorotokba lépjek s én világosítsak szövétnekemmel az érdekeseknek. Én még nem ismerek más fényt, mint azon egy gyertyaszálét, melynél ilyenkor este könyvet forgatok s gondolkodom a hazafiú kötelességeiről. Tehát mit szóljak én hozzátok? Ha öreg volnék, ha hajam ősz volna, mint a hó ott a házfedélen és vén ábrázatom ifjú sziv lángjától piroslanék, akkor illenék számba a tanács és ti kétség kívül meg fognátok hallgatni a vén hazafit, ki a multból beszél a jövőnek, de koromhoz ez nem való, mert bár idősebb vagyok nálatok, azonban alig nőtem ki közületek s ha nem állanék itt egy kis partocskán, soknál közületek kisebb volnék. E szerint miután multam nekem még nincs, ígéret az, amit tehetek, jövőndő az, amire utasíthatok. Átadom zálogul egyik jelszavamat, mely ez: „mindig egyenesen!” e szerint szándékom haladni az

¹⁾ Szemere Bertalan e borsodmegyei barátaihoz intézett levelében politikai hitvallását körvonalozza. A nemzet fényes jövőjébe vetett megingathatatlan hit nyer benne erős kifejezést. Szeme B. az 1843–44-iki pozsonyi országgyűlésen mint követ volt jelen.

igazság és elv egyenes vonalán, bár a maga meredt egyenességében néha sértse a nép vágyait s gerjedelmében kiáltson ez árulónak, bár néha sértse a kormány érdekeit s fenyegetődzésében nevezzen ez zendülőnek, s tudom, miképen ily önálló eltökélet mellett igen könnyű annyira félreértetnünk, hogy életünk némely napjaiban mindig elhagy bennünket nép és kormány, miután nem övék valánk, hanem az elvéké, mely mindkettő fölött van, és csak lelki-isméletünkben lelünk nyugalmat, hogy halál után az emberek emlékezete csak terhelni fog, de hiszen könnyű lesz rajtunk az *anyaföld*, mely midőn már kebelében fekszünk, megérzi, ki volt hiv fia. Élni a hazáért szép, meghalni nehéz, de még nehezebb félreértetni, ezért ki ezt kerüli okos, de gyáva, ki tőle fél. Hiszen ám muljék el a mi nemünk, csak a hazáé legyen halhatatlan, ám vesszen el a polgár, csak a nemzet éljen örökké. De most nemzetünk hasonló egy élő fához, mely egészséges és zöld lomboktul dúsan elborított, de virágai, t. i. a főaristocratia s a magas clerus, nem a fából kinőtt, hanem csinált virágok, melyek sem illatoznak, sem gyümölcsöznek; várnunk kell, míg eljön az ősz s a szél elhordja e meddő, ez álvirágokat, s míg kihajtanak a fának édes virágai, melyek messzeterjedő illatozás után végre megtermik a fának igaz gyümölcsseit. Ez a mi jelen állapotunk hű képe. S mi fogunk diadal-maskodni, de idő kell. Azonban még e században, mielőtt betelnék európai létünknek ezredéve, hiszem, hogy leszünk: nemzet és független. Csak tartsuk meg barátim e rövidke szabályokat, miket szíves hálám mellett nektek teljes lelkemből s szívemből ajánlok; t. i. annyi ész mint lelkesedés, annyi kitartás mint erő, s nem kevesebb rend mint szabadság.

Sz. Bertalan.

Szemere Miklós levele Szemere Györgyhöz.

2. Kedves Gyurim!

Hof Gastein, 22. jul. 835.

Két hét oltá Bajor or. Alpesei között vagyok, Gastein vad-regényes völgyében s szívom a genzián illatát. Köröttem Arany, Berill, Topas, Asbest, Graphit, Nigrin. — Peru kincse alattam és felettem — csupán erszényem üres. A hegyek tetőiről majdnem az olasz határokat látom kékelteni, s fürdői költségemen kívül egy fillér sincsen! Ha pénzemet, melyet Andrisnak¹⁾ átadál, itt létem alatt veszem, úgy visszatértemkor Triesztet s Göthe „Biberrepublik“-

¹⁾ Evva András Szemere M. testi-lelki jó barátja.

ját: Velencét utba ejtem bizonyosan, Tirolnak menve Nánika¹⁾ e husz napért nem neheztezhet, sőt azokat nem is Zempléntől, csupán Bécstől fognám elszakítani, mert ezen földő hatását többnyire csak későbbben teszi, s ha szinte földésem alatt fogja is tenni, az utazás, külvidéki levegő mindenesetre javasolható. Ha tehát csobánkai bérem megérkezend Aug. 15. körül, úgy hiszem, gondolás dala között fogok evezni, a tenger tündérasszonya hullámos utcáin. Csak egy habja csapását láthassam a tengernek, csak egy vitorla lebbenést s hosszú időre boldog vagyok.

Kocsira, lóra, mint irám eddig is, pénzem semmiesetre sem fog telni, azért az Unghváron készítendő kocsi alatt ezt érted (homályosan irtál), hogy azt te is fizessed ki, ajánlásodat a legnagyobb köszönettel fogadom. De hát Tátosok? menyasszonyi ajándék? Ha kölcsön kérnétek, mégis jobban szeretném. Mintegy 3 ezeret.²⁾ — — —

Szebb tájékokat, mint Bécstől idáig vannak, alig láthatni. Gyönyörű völgyek, hegyközi zöldvizű tavak, szirtek, vizesések váltják egymást. — 29 pósta stacion (Bécs annyira van ide), 7 nevezetes vizesést láttam. Egy tavon, mely magas hegyek közt van, 2¹/₂ óra alatt evezünk végig. Két végén két város: Gmünden az egyik.³⁾ — — —

Mindkettőben könyv van a fővendégfogadóban, melyben az utazók neveiket s verseket firkálnak. Múzsám egy messzely sertől felhevülve ezt írta: „*Itt járt, itten bolga Miklós, Huba vére,*⁴⁾ *Hontól messze tére, mert honn' semmi dolga.*”⁵⁾ — — —

Ide egy, Európában nevezetes, végtelen meredek hegyek, kőszirtek oldalán vágott út vezet. Alatta nyolc, tíz öllel patak foly, melynek zugásáról, tájtézkő forrásáról képzeleted sem lehet; legalább száz apró vizeséseket formál. Utitársam azt mondá végtére, hogy már gyomra émelyedik, ha vizesést lát. Ezen út felette veszedelmes mostan is, midőn tavaszkor a lavinák omlanak, de még veszedelmesebb volt, míg még töltés nem volt. Számtalan tábla van oldalánál szegezve, festéssel és névvel (Wotivstafel) s a szerencsétlenség leírásával. Egy lesiklott a patakba s két lábát, egy kezét összetörte; amazt egy lehengerült szikladarabb roncsolta össze.

¹⁾ Későbbi neje, Máriássy Anna, ki ekkor menyasszonya volt.

²⁾ Innen kezdve tizenegy sort törölt Szemere Miklós.

³⁾ Egy sor törlés.

⁴⁾ A Szemerék Huba vezértől származtatják magukat.

⁵⁾ Két sor törlés.

Egy bojtárt többi között két ökre oldalánál ballagván — egyik ökre taszította le a mélységbe; egy lábát és két kezét eltörte, fején két lyukat ütött és — a gasteini fürdőben egészen helyreállott.¹⁾ — A szekér a mostani töltésen mint villám úgy repült, egész kényelemmel ültem kocsimban minden borzadás nélkül. Ezt egyébaránt ártatlanságom is tehette. „Integer vitae scelerisque justus“. — Ide érvén — —²⁾ völgye állott előttem; az egész völgy hegyekkel van körülvéve; a tengernél 10,000 lábbal magasabb Alpesekkel, melyek közül ha Tirol felé akarsz menni 7000 lábat kell másznod a fellegek felé. A bérceken zergék szökellnek; legmagasabb mindnyájok között a Gamskogel (zergetető). Ez majd 11,000 láb. A Table d'hôte-nál a zergepecsenye majd mindennapi comedia. A forrás (ide csatornán jön a víz) az órányira eső fürdőtől: Wild Gasteintól. Ezt vadász fedezte fel, sebzett szarvast üzvé. Nevét érdemli, szebb vadont soha nem láttam; szűk völgy (katlan inkább) fenyves sziklakkal övedzve, s a fürdő közepén, a házak között, két szirt közül egy vizomlás zuhog le rémitő zugással. Magassága mintegy két ölet fog tenni. Alól szivárvány festi végső habjait, felülről pedig milliárd atomokban porzik. Olyan mint egy tajtékzó mérges sárkány; talán Dándumné asszonyom sem rossz hasonlatosság, midőn a kis Portában valaha szemközt köpködött Bosnyáknéval³⁾. — A két szirtet felül hid köti össze — „Schreckensbrücke“.⁴⁾ — — — — — Itten Pyrker fővendégünk, amott több hercegek.⁵⁾ — — — Isten veled; szerető öcséd

Miklós.

3. Édes Gyurim!⁶⁾

Náni⁷⁾ 10 köből tengerit és 4 köb. gabonát kér tőled általam, most már kevesebbet, ugymond, mint minap, mert azon idővel is tovább van már, úgy hiszi elég lesz annyi, — e szerint (az én tréfám) ne adj neki még vagy egy hóig, „azzal is tovább lesz“ s akkor már felényivel érné be magát. S még arra kér, hogy ha

¹⁾ Két sor törlés.

²⁾ Olvashatatlan szó.

³⁾ Két gyümölcs áruló kofa a pataki collégium „Kis Porta“ nevű helyiségében. Szemere Miklós jegyzete.

⁴⁾ Öt sor törlés.

⁵⁾ A levél többi része a törlések következtében teljesen olvashatatlan.

⁶⁾ Keltezetlen levél.

⁷⁾ Szemere M. felesége, Máriássy Anna.

találnának szekereid valamit levinni Szabolcsra, s üressen jönnének vissza, lennél szives velök elhozatni az említett tengerit s gabonát, ha pedig nem küldesz oda, ird meg azt postán, vagy ha ez ember ¹⁾ vissza jövet hozzánk találna jönni éjszakára, általa, hogy magunk küldhessünk az életért.

Gyermekeid egészségesek mindnyájan, a kis Hubafinak már semmi baja, étkes gyermek s ha midőn ehetnék vagy ihatnák, azon percben nem adnak, képzelhetlen ordítást tesz.

Szemere Berti, ki az elhalt Vadnay Miksának, ki hirlapokban mindig dicsérte, emlékoszlopot készül emeltetni; Szemere Miklóst, ki szinte mindig dicsérte, minap azonban egy 's más miatt, melyek a közönség előtt föltűntek, a legjobb indulattal figyelmeztette — per „barátom“ tractálta. Előbb mindig „Kedves Miklósom“ valék. — Levele olvasásakor eszme rokonságnál fogva eszembe jutott, hogy neked is irt valami „megcsipés“ formát. Okos ember, híres ember, magas polcu ember elég van, de nagy ember — a szó legnemesebb értelmében, úgy veszem észre felette kevés, lássa legkissebbé megsértve hiuságát, alápottyan erkölcsi vélt nagyságából, mint a csupasz verébfu fészkeből. — A nagy Fridrik nem csak nem büntette meg soha azokat, kik szóval vagy nyomtatásban ócsárolták egy vagy más tettét, de becsülete barátjaivá fogadta, 's eszembe jut Scanderbeg is, ki egy közkatonát, kivel ellenszenve volt, szüntelen veretvén, a közember elunván végre a sokat karddal többek szemeláttára támadta meg a roppant hőst, s Scanderbeg becsülve e férfias elszánást, mely inkább halált keresett, mintsem meggyaláztatást tűrjön tovább is, nem hogy megboszulta volna, de azontul becsülője, barátja lett. Ilyennek szeretem én a férfit! Ha Berti tudná — én nem irtam neki azóta — hogy „barátom — tán az ember nem boszankodni, de mosolyogni kéntelen, talán inkább ráállt volna, hogy nekem is oszlopot emeljen még életemben.²⁾

Isten veled édes Gyurim. Szerető öcséd

Miklós.

¹⁾ Ezt a levelet nem postán küldte.

²⁾ E levél kétségtelenül bizonyítja, hogy az elhidegülés Szemere M. és Bertalan között nagyon csekély ok miatt történt. Szemere Miklós ép olyan érzékeny, könnyen sértődő lélek, mint Bertalan. Egy bíráló megjegyzés, gyakran egy szó kihozta sodrából. Amily könnyen megharagudott, ép oly nehezen békült. V. ö. Tompa Mihályhoz irt 1851. dec. 20-án kelt levelével. Perényi: Szemere M. levélváltása Tompa Mihállyal. 1902.

